

ВИДІВНИЦТВО
"УКРАЇНСЬКИЙ СКИТАЛЕЦЬ"

Проф. Др. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ

ДО ОСНОВ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ

До основ українського націоналізму.

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ

ДО
ОСНОВ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ

ДРУГЕ ВИДАННЄ

ВІДЕНЬ—ПРАГА 1923

Друкарня „Адрія“, тов. з обм. пор., Відень II.

I. Декілька вступних уваг.

Націоналізм, націоналіст... це слова в українській суспільності тепер щонайменше непопулярні — щоб не сказати неприличні, нетільки для „діяча“, але і для звичайного громадянина.

Для постороннього чоловіка (ця на жаль дуже правдива) обставина являється дуже оригінальною, коли не безглуздою. Посторонній думає: ось Українці збудилися з вікового сну, хочуть тепер будувати державу, мовляв, у етнографічних границях, а націоналізм у них щось неначе заборонене для всякого шануючого себе чоловіка? Що це таке?

Так подумає всякий пересічний Європейець. Так подумає (хоч у іншій формі) наш український мужик. А ми? Українська інтелігенція?

Ми думаємо инакше. У нас вже в 90-их роках минулого століття жалувався Зінківський просто на антинаціоналізм інтелігенції, показував Драгоманів ясний шлях „космополітизму в ідеях і цілях, національності в ґрунті і формах“ — надармо! Українській інтелігенції захотілося конче, але то конче! наче розве-

зеній дитині відкинути всяке національне .
стремління й зате попертися на „вселюдський
шлях всесвітнього поступу“. Це показалося вже
в початках ХХ. століття. Органічна праця над
народом, ведена (й то тільки частиною інте-
лігенції) в Галичині, не находила крім мило-
сердного підсміхування ніякого відгомону серед
українського громадянства. Таксамо і змагання
поодиноких одиниць у тодішній російській
Україні.

Прийшла перша революція в Росії 1905
року і „вселюдські ідеали“ в перше порядно
стукнули по голові бідолашний український
націоналізм та веліли йому сидіти тихо.
Результати відомі.

Прийшла друга революція 1917 року.
Універсалістичні „вселюдські ідеали“ не могли
уже — що правда — спинити живлової
потуги українського народу, коли він
виявляв волю самостійного політичного існу-
вання. Та вони дуже скоро успіли затруїти
сю силу, розложити суспільність всеукраїнського
стремління на слабкі відрухи серед загальної
апатії. Розбурхане народне море, що могло
своєю кінетичною енергією розвалити хоч які
скелі, що стояли йому не перепоні, приняло
згодом дуже оригінальний вид. Перше його
хвилі йшли наче вітрові хвилі моря в одному
напрямокві — сила їх була сливе безмежня.
Потому (1920) широкі простори цього моря

ледви хвилюють, тут і там здіймається — що правда — могутній погій народнього повстання, але він працює в ріжних напрямках, кидається в судорогах туди й сюди... Розуміється, ніякого пуття з цього не виходить.

Результаті відомі.

А в 1921 і 22 році приходить по всіх страхіттях війни, революції й помору ще одно страхіття — голод. Голод у житниці Європи, голод як наслідок — між иншими теж анти-національної дурійки...

Україна оккупована. Суцільна її територія розшарпана на девять шматків, поділена поміж девять державних організмів, які всі — без виїмку — українству чужі й майже всі ворожі...

Таке діється на нашій славній Україні, на нашій — не своїй землі! Колиб вона ще була „своя“, колиб ми були „державним народом“, що від століть або хочби десятиліть живе своїм самостійним державним життям, можнаби таку величезну перевагу ріжних універсалістичних стремлінь над націоналізмом ще сяк — так зрозуміти. Та ми таким „державним народом“ стали по століттях неволі щойно перед пару роками! Наша новітня державність, все була неугрунтована, все дуже поважно хиталася на своїх основах, її будуччина все була закрыта грізними хмарами сумнівів і небезпек. І до того ця державність з усею її

ідеєю була побудована на народі й тільки на народі, на почуттю його національної окремішности — отже нарешті на нічім иншій як на націоналізмі!

Покищо ще невидно, щоби українська інтелігенція починала бодай призадумуватись над дійсними причинами цих страшних невдач 1918 і 19 року, тих величезних небезпек, що загрожують під цю пору вже не тільки українській державности але й самому існуванню українського народу. Завзята „війна всіх проти всіх“ триває з незмінною завзятістю дотепер. Вона доказує, що всі бачуть, що все йшло і йде щось „не так“, як повинно було й повинно йти. Та всі ми обмежуємося на тім, що шукаємо винувників, обкидуємо їх лайками, спихаємо вину з себе на других. Всі українські партії і псевдо партії крутяться й досі в божевільному вихрі воєнного танцю й атакують одні других з безмежною ненавистю: хлібороби державники, хлібороби демократи, народня партія, народні республіканці, християнські суспільники, трудовики, радикали, соціалісти самостійники, соціальні демократи різних мастей, ще більше різнородні соціальні революціонери, комуністи, анархісти і т. и. і т. и., имже имя єсть легіон! Все це їлоб одно другого!

До цього чудового справді образу прилучується споконвічна хиба українських освічених сфер: нездібність до розуміння всякої

справи инакше як особисто, неуміннє думати по громадянськи. Найкращий почин, найбільш спасенний напрямок думки чи діла має завзятих ворогів у всіх цих, що чуються цім почином чи напрямком особисто вже не покривдженими, чи поставленими поза скобку, але хочби тільки поставленими не на першому, але на другому чи третьому місці. Кожний хоче бути „діячем“, передовиком; рядовиком — громадянином ніхто не хоче бути! Правда, є ще одна проява. У своїй ігноранції ми, українські інтелігенти, всетаки хочемо направити се лихо, що наробили. Але, не могучи вище себе скочити, думаємо й далі в старих категоріях... І йдемо: одні більше „на право“, другі більше „на ліво“ в порівнанні з тим шляхом, яким дотепер йшли, переходимо з гуртка в гурток, з партії в партію, з „орієнтації в орієнтацію“.

Кидаємося сюди й туди, наче риба об лід, і не бачимо ясного виходу з поганої ситуації.

А чому?

Головних причин є, як думаю, дві: 1. Це дуже мала загальна освіта в української інтелігенції; 2. це недостача в неї здорової національної свідомости. Перша причина в дуже значній частині родить другу, однак друга звязана теж виразними причиновими звязями з першою.

Ціла будуччина українського народу залежить від цього, щоби як найшвидше щезли ці обі причини нашого теперішнього лихоліття. Щоб усунути першу, мусить ціла громада культурних робітників України взятися прецінь раз до систематичної, плянкової праці, замість—як дотепер—безпляново управляти „штуку для штуки“. Щоб усунути другу причину треба конче комусь зясувати суть українського націоналізму вже не для чужинців, а для нас самих.

Супроти цього справа суті українського націоналізму являється навіть під нинішню, політично так „гарячу“ хвилю, коли—мовляв—нема часу на теоретизованнє, дуже актуальною. Щоби сяк так розчовпати цю суть, требаби написати грубу книгу й то мабуть не одну. До такого великого діла покликаний цей „апостол правди і науки“ якого з такою розпукою виживдав Шевченко.

Та...

Хоч які великі дні переживала недавно Україна, хоч яке люте время по них настало, цей апостол не прийшов. Великий учений, що міг стати для Українців тим, чим став Масарик для Чехів, покладає всю надію на світову революцію і говорить згідно про „націоналістичну публіку“, великий письменник, що міг стати українським Маццінім, пірнув з головою в антинаціональний комуністичний універсалізм

великий народний трибун, перейшовши фазу цезаризму, опинився під протекцією Польщі...

Не прийшов апостол правди й науки, завели наші надії провідники...

Пора тому на громадян-рядовиків. Пора нам, новітнім „козакам-нетягам“ одностайне стати й засукати рукави, щоби направити це, що по-псували новітні „дуки-срібляники“. Може колективна праця рядовиків зможе заступити! подвиги геніяльних передовиків, яких не дала нам судьба...

Ось чому я зважуюсь пустити у світ цю книжочку. Вона цілком певно не вичерпає матеріялу, але може освітлить деякі сторони української національної ідеї, які дотепер або цілком не були освітлювані, або дуже слабо.

Освітлювати їх буду зі становища природописних наук у загалі, землезнання з окрема. Розуміється найважнішою галузею землезнання в нашій матерії буде біольогічне землезнання, з осібнож його частина: антропогеографія.

Антропогеографія, це та частина географічної науки, яка займається чоловіком і його ділами з огляду на землю як цілість і на її поверхню. Вже з цієї дефініції бачить кожен чоловік, що поміж усіма галузями знання взагалі саме антропогеографія у першій мірі покликана до всестороннього розсліджування тих груп людства, що їх зовемо народами. Правда—народами займається теж безліч інших галузей знання, як антропольогія,

етнольоґія, історія, язикознавство, т. н. соціольоґія і т. и., однак кожна з них підходить до народів на дуже вузькій стежинці, розсліджує їх вство з дуже вузького становища, освітлює кожна для себе тільки по одній з головних (часами й побічних) прикмет народу. Антропогеографія, яка впрочім користується всіми згаданими науками як помічними дисциплінами, розсліджує народи всесторонно, з усіх можливих становищ і точок погляду. В безконечній ріжноманітності предметів і явищ, які вяжуться більше чи менше безпосередно з „народом“, як науковим поняттем, антропогеографія вишукує й розсліджує саме найважніші дійсности.

Дуже помилиться той, що сподіватиметься від мене ось тепер якої небудь „тяжконаукової“ розвідки. Вона при великій неохоті читати поважніщі річи, неохоті, що так глибоко в нас закорінена, не принеслаб мабуть ніякого успіху. В оцій книжочці постараюся тільки на кількох примірах доказати, що багато є таких нібито „спеціальних“, „тяжконаукових“ дійсностей, які в їхніх основах, причинах і наслідках повинні знати не тільки провідники народу, не тільки чільніщі й менше чільні діячі, але й усі с^{як}—так інтелігентні громадяне.

II. Понятте націоналізму.

Що таке націоналізм? Відповідей буде багато!

Інакше відповість на це питання правник, інакше т. н. соціолог, інакше економіст, інакше лінгвіст, етнолог чи антрополог. Коли б ми хотіли розібрати хочби по одній теорії націоналізму з кожного з цих „фахів“, вийшлоби дуже, дуже багато балаканини. І то пустої, зайвої, середньовічної. Бо кожна з цих наук прецизувалаби націоналізм із свого більше чи менше вузького становища. Тому то обмежимося тут на поняття націоналізму з боку природознавства й землезнання посполу. Всесторонність географічно-природописного світогляду дає запоруку, що його дефініція націоналізму буде бодай не завузька, не заодносторонна.

З природописно-географічного боку націоналізм це спрямування думок, слів чи діл одиниці чи гурту в той напрямок, у якому йде надійний, корисний розвиток нації, до котрої дана одиниця чи гурт належить.

Кожний відразу зрозуміє, що таке поняття націоналізму нерозривно зв'язане з поняттям нації — народу. Коли націю будемо розуміти по правнодержавному, соціологічному, економічному чи ще як, цілком природно, що дефініція націоналізму мусить випасти інакше. Та нині в ХХ. столітті, такого робити не ялося.

Були довгі — предовгі часи, коли чоловік стояв цілковито поза природою, як щось окре-

мого, до неї неналежного, може навіть надприродного. Як „*princeps, legibus solutus*“ пізнішого періоду римського царства стояв поза людськими законами, так „*homo, natura solutus*“ стояв віками нібито поза природними законами. Для нього стояла земля, рухалося сонце, довкола нього кружив цілий звідяний всесвіт. Все, що в світі було, було ізза чоловіка й для чоловіка.

Це були часи антропоцентризму. Він так само гарний і так само поганий як егоцентризм дитини. І пливе він з цього самого джерела — так сказати — молодости, властиво низшого ступіня розвитку. Як дитина бачить у собі центр усього, так молоде людство, молода раса, молодий нарід уявляють себе теж осередком всесвіту.

Розвиток наук, з окрема природописних, вже в старинні часи (Демокріт, Арістарх й и.) почав підривати антропоцентричний світогляд. Та не зміг. Старинність упокоїлася таки в антропоцентризмі, ціле середовіччя було одною оргією антропоцентризму. Аж нові віки почали його поволі розкришувати. Поступи землезнання розкрили цілу дрібноту людського роду супроти величі землі, поступи астрономії здрулили землю з її становища центра всесвіту на становище дрібнесенької пилинки, дрібної кульочки, що кружить довкола одного з менчих, менче горячих, менче могутніх сонць. Вони вказали

на можливість, коли не конечність, існування безлічі небесних тіл, на котрих живуть людства може безконечно вищі в своєму інтелекті від нас. В кінці прийшов розвиток біології. Несміло ставив Лінней породу *homo sapiens* на чоло органічного світу, несміло творив Кюве породу *бімана*. Та прийшли в ХІХ. віці Лямарк і Дарвін — запанувала розвиткова еволюційна теорія. І антропоцентризм в очах кожного поважно думаючого, вільнодумного чоловіка впав без ратунку, хоч живий він (як далі побачимо) й тепер.

Природописні науки виказали (коротко збираючи річ) ось що:

Чоловік належить до природи, до органічного світу. Він творить одну з пород ряду *Primates*, кодла *Mammalia*, громади *Vertebrata* — отже хребових зьвірів.

Чоловіча порода витворилася віковою еволюцією з інших зьвіринних пород. Її відділення від них давне, наступило мабуть уже в еоцені, в початках кенозойської ери.

Чоловіча порода все підлягала, підлягає й підлягатиме еволюційним законам біології, які стремлять без упину до творби нових пород через дідичність, природний і половий добір, мутацію, менделізацію і т. п.

Вікова дифференціяція справила те, що в чоловічій породі, як впрочім у всякій іншій породі, нема й не може бути рівности.

Різняться між собою не тільки індивідуа, але й більші чи менчі гурти їх. Без цієї абсолютної нерівності бувби неможливий всякий розвиток, усталаб усяка еволюція; прийшлаби смерть цілій породі,

Еволюція витворила у всякої органічної породи через дифференціацію: підпороди, відроди, відміни, відмінки і т. п. Серед породи *Homo sapiens* підпороди це — головні раси, відроди — підраси, відміни — народи, відмінки — племена і т. п.

Підпороди, відроди, відміни, відмінки і т. и. підлягають таким самим біологічним законам як самі породи. Вони витворюються дорогою еволюції, мутації і т. и. при спеціально сильнім впливі географічного елемента — середовища. Вони живуть, борються за своє існування, розвиваються щораз ширше й пускають нові парости або гинуть. Палеонтологія ілюструє такі процеси чудово.

В виду цих безсумнівних дійсностей, які заперечити може тільки чоловік непросвічений або вірний ісповідник одної з релігій, які мають на повстання людства й його відмін инакший погляд, можемо подати ось яку тимчасову дефініцію народу чи пак нації:

Нація (самостійний нарід) це одна з відмін породи „чоловік“ (*Homo sapiens*).

Що можна з тієї дефініції нації добути для з'ясування суті націоналізму?

Здавалося не багато, бо дефініція куценька. Та тут покажеться зараз, яка велика користь з природописного світогляду в приміненню його навіть до таких, мовляв „культурно-історичних“, „соціологічних“ (чи ще як) квестій як квестія націоналізму.

Суть кожного органічного ества, кожної породи, підпороди, відміни і т.и. є по законам біології: 1. вдержання існування як найдовше („вдержання породи“), 2. добутте найкращих умов існування (optimum) 3. добутте приплоду (потомства для індивідуів, нових відмінків для пород чи підпород і т. и).

Тут ходить нам, як звісно, покищо не про індивідуа, а про гурти. Кожна підпорода чи відміна має свою суть. Ця суть лежить у причинах, які витворили цю відміну, в основах її існування, в можливостях еволюційного витворення з неї нових відмінків. Ця суть для кожної породи, підпороди, відрода, відміни, відмінка инакша. Томуто кожен з цих гуртів свідомо чи несвідомо уладжує собі життє, самостійно й инакше від иншого гурту. Він це робить після своєї природи. Ніхто з нас не дивується, що кожна відрода чи відміна, на примір, мурашок по своїй природі живе инакше. І добре робить. Би що добре для *Formica rufa* (нашої великої лісової мурашки), то не добре не то

що для *Myrmecocystus hortus deorum* (що збирає в собі мід), чи *Pogonomyrmex barbatus* (що трудниться хліборобством), або *Lasius niger* (що трудниться скотарством), але навіть для ближче спорідненої *Formica fusca* (звичайна пільна й домашня мурашка). А що вже й говорити про бразилійську мурашку, яка немов на сміх носить назву *Polyergus*, а гине з голоду на купках поживи, коли її не нагодує мурашка невільник!

Так! Ніхто не дивується мурашкам, коли кожна відміна їх породи живе инакшим життям, веде свою питому „відмінкову“ лінію. Кожен розуміє, що якби одній відміні примусом навязати відмінкову лінію другої відміни, то вона знидіє або й згине!

Тої самої правди однак ніяк не хоче розуміти дуже багато людей, що називають себе освіченими й поступовими, коли справа йде не за породу *Formica* а за породу *Ното*. Ці люде не хочуть розуміти цієї елементарної правди, що так само як кожна инша відміна в зьвіринному світі так і ця відміна, що її зовемо самостійним народом, нацією, має свою питому суть, що кожний народ мусить спрямувати свій розвиток так, як йому велить його суть. Націоналізм це просто стремління, що виходить із тієї суті, це стремління до вдержання цієї відміни людської породи, що зоветься народом, до здобуття її *optimum* існування,

до запевнення її нових надійних паростів — відмінків.

Ця дефініція націоналізму, як бачимо, цілком покривається з дефініцією, яку поставлено на чоло цього уступу. Тільки що вона поставлена природописною термінологією.

Всі наші дальші міркування про націоналізм будемо вести звичайною для таких справ термінологією, термінологією історично-філософічних наук. Тільки там, де буде треба заакцентувати приналежність людства, нації, одиниці до природи, повертатимемо до природописних категорій і термінів.

Декому видаватиметься цей перехід від природописної до історично-філософічної термінології — виразні, наглим — мериторичним скоком. Та так може подумати тільки той, що мілко думає. Для всякого, що думає глибше, знання є одно, поділу між природописними й гуманістичними (духовими) науками в дійсности не має. Природописні науки є такі під певним поглядом гуманістичні, бо витворив їх чоловік для себе й для своїх практичних цілей. Знов гуманістичні науки пр. історія фізіологія, суспільна економія і т. п. чиж це не поодинокі глави біології породи Ното? Різниці між природописними та гуманістичними науками є в головній мірі формальні. Мериторично й одні й другі розслідують одно: природу, в її двох головних спо-

собах проявлювання: „матеріальнім“ і „духовім“.

По цім тимчасовім загальнім означенню єства націоналізму перейдемо до докладнішого досліджування його основ. В тій ціли розглянути нам треба суть нації, самостійного народу. Цей шлях дозволить нам пізнати царину, на якій працює націоналізм, дозволить пізнати його завдання і методи.

III. Понятте нації.

Що таке нація — самостійний нарід — старався я популярно зясувати десять літ тому назад в другому томикові моєї географії України. Такий короткий час від сеї хвилі до нині, а прецінь як змінилися погляди на єство нації! І як вони пішли саме в цьому напрямі, який я тоді вважав з антропогеографічного боку одиноко оправданим! Коли ще десять, двацять літ тому назад понятте нації в антропогеографії було загалом імлисте, коли перед усього акцентовано державність і політичну самостійність, коли навіть визначний антропогеограф Рацель говорив, що нація, це нарід у політичній самостійности або здібний до неї, і тільки Кірхгофф несміло ставляв побіч „державних“ націй так названі культурні нації, коли вислови Ренана про „*ésprit général*“ і „*plébiscite perpétuel*“ уважались тільки гарними загальникама а „супранаціональні держави“ ідеалами

будучини, то тепер уся ця тарабарщина, піддержувана головно політиками, правниками, публіцистами, соціольогами, істориками і т. д., пішла для землезнавців безвідклично на склад для псевдонаукового старого дрантя. Світова війна доказала, що всі соціологічні, державно-правні, політичні, історичні, чи ще які високовчені міркування про єство народу—це тільки штудерні конструкції ніби наукові, роблені на це, щоби в інтересі сильних міра цего закрити перед очима загалу природописну дійсність. Ця дійсність у війні й по війні продерла всі заслони й серпанки, якими її закривали різні політичні й наукові спекулянти і станула перед очима людства в повній наготі. Показалося також, що в супереч крикливим фразам всілякої марки універсалістів, нації є такі сильні як ніколи, націоналізм іде в своїму розвитку вперед і цілком не думає нидіти, що він у більше чи менше модерній формі обгортає що раз то ширші круги серед відрод і відмінків людства. Зі здивованнем, ба й острахом бачуть різномасстні універсалісти, що знечевя являються на світовій арені якісь нові „народці“, ось Чехи, Словінці, Словаки, Литовці, Латиші, Ести, Білорусини, Українці і т. и. і (що за нечуване нещастя!) стають навіть (як Чехи, Словінці, Словаки і т. и.) міжнародно признаними „державними націями“, які підходять навіть під дефініції Кремера чи Трайчке! Що більше! Навіть великі

народи світу починають по кривавій військовій купелі, що обмила народне тіло з грубої й нечистої кори різного універсалістичного бруду, розглядати своє тіло, свою суть, починають пізнавати, скільки нагрішили проти природи — матері народів — і всіма силами стараються пізнати природописну суть своєї питомої нації, щоби її спрямувати за всяку ціну на шлях надійного, самою природою їй вказаного розвитку. З особна бачимо це у Німців й Італійців, у них теж найвиразніше видно, що вони стараються збагнути тепер саме природну основу свого народу й на добутому знанні збудувати шлях у будуччину.

З огляду на такий стан справи не вагаюся піддержувати мою давню дефініцію самостійного народу (нації). Роблю це тим сміліше, що ця дефініція, розійшовшись по широкому світу (в німецькому й англійському перекладах моєї книжки), зустрілася з признанням наукових географічних кругів. Ця дефініція звучить ось як:

Самостійним народом або нацією зовемо більшу чи меншу групу людства (відміну людської породи), що має певну суму своєрідних, собі тільки питомих прикмет, котрі вяжуть усі індивідуа цієї групи в одну цілість. Ці прикмети є:

1. Антропологічна расовість (своєрідна будова й вигляд тіла).

2. Самостійна серед інших мова (з літературою, наукою, і т. и.)

3. Питомі історичні традиції і змагання (на політичному, суспільному і т. п. полях).

4. Питома культура (як матеріальна так і духовна) й поспільні культурні стремління.

5. Питома суцільна національна територія, на котрій або була, або є, або може бути питома національна держава.

Вповні свідомо міщу тут разом поняття підрядні й надрядні. Мова й політичні традиції це безсумнівно тільки різні царини культури в загалі. Тут виділяю їх окремо, тільки, щоби підчеркнути їх велике значіння.

Усі ці згадані прикмети певної групи серед людства є разом основами суті цієї групи як самостійного народу. Ці основи дають разом із усіма своїми підосновами й паростами це поспільне загальне почуття, цей постійний плебісцит, продовжуваний з дня на день, котрий творить націю, цю велику спілку, що опирається на свідомості жертв, котрі піспільно понесли й котрі поспільно готуються в будучині понести, цю спілку, оперту на згідності й виразно висказаному бажанні вести далі поспільне життя (Ренан).

Начислили ми цих основ самостійного народу пять і то в суміш (льоґічно) надрядних і підрядних. Чи їх є дійсно пять? Ні! Їх є безконечно багато, тільки покищо здається науці,

що вона може їх зібрати й посортувати неначе у п'ять коробок чи шуфлядок. Поступить людське знання далі, та покажется може потреба, додавати нові коробки, а може котру зі старших викинути на смітник. На теж наука є наукою, — не догмою!

Таксамо не треба робити ніяких міркувань із числового порядку, в який саме поставлені прикмети самостійної нації. Найважливіші між ними це в першу чергу територія, в другу расовість, потім мова, традиція, культура. Такого порядку я й держався в 1910 (згідно 1914) р. Змінився дещо сей порядок тільки при ладженню німецького переводу моєї книжки по часті під впливом так названої культурно-географічної струї в німецькій науці, по часті для лекшого зрозуміння в чужинців. Нині безумовно мушу вернути до мого первісного переконання:

Від території і її природи й від расовости людського матеріалу залежить уся суть нації.

Три інші основні прикмети в головній мірі вислід двох перших, хоч і так названий історичний рух (себто всілякі посторонні впливи, примішки, зміни і т. и.) має тут як і всюди инде важний, місцями рішаючий вплив.

Розводитись тут довше над поняттем чи там еством нації не виджу потреби, навіть можности. Миж хочемо говорити про націоналізм.

Як він повинен поставитись до такого поняття суті нації?

Націоналізм, коли його розуміти мемо науково, мусить по черзі розсліджувати всі основні прикмети нації, й витягати з усім критичизмом консеквенції тих розслідів. На сумі знання, добутого з цих дослідів, на витягнених консеквенціях опиратись мусить націоналізм, поманий практично і примінюваний у практиці.

Науковий націоналізм, це галузь чистої, практичний націоналізм — галузь приміненої науки.

Цей останній вислід видається мабуть багатьом що найменше дивним, деяким з теперішніх українських націоналістів просто поганим. Якто? Деж бунчуки, вареники, гетмани, борщ, могили, галушки, українські ночі й українське сало і т. и. з одного, отаманщина, „єдиноспасаєма“ орієнтація польсько-румунсько-француська чи пак федералістична східно-європейська в її двох виданнях: буржуазнім і комуністичнім і т. д. і т. д. з другого боку? Деж вони бідні подіються, коли наш націоналізм обідремо з пестрих шат поезії чи там блискучих тірад публіцистики й зодягнемо його в сіру кирею „сухої“ науки?

На це відповім: не так ще жалувалибся, а то й лаялись всілякі наші хуторянські чи міщанські націоналісти й шовіністи (бо й такі у нас є; дуже цікаві!), колиби змогли пізнати ширину й глибину тієї страшної пропасти, яка ділить націоналізм модерного культурного народу (яким скорше чи пізнійше й ми мусимо стати — або загинути!) від їхнього націоналізму,

що кінчається — страх, як часто — „слезами, умилення“ на саму згадку про „Україну, обідрану сиротину“, а для неї самої приносить нето що нічого позитивного, а звичайно тільки саме негативне.

Цей мілкенський націоналізм, спарований то з мілкенським „аристократизмом“, то з таким-же самим „демократизмом“, „соборництвом“, „соціалізмом“ і іншими „ізмами“, приносить українському народови великі шкоди. За тисячу років нашої бувальщини він приніс ціх шкід незмірну копицю. Хто зна, чи ця копиця не відограла в лихолітті нашого народу такої самої сумної ролі, як оця стебелинка з орієнтальної пословиці, що докинена, валить перевантаженого верхоблюда!

Бо цей мілкенський націоналізм, це нічо инше як продукт з одної сторони чужих народів і їхніх культур, з другої сторони продукт ріжних універзалізмів. Трійливі токсіни кожної із ціх сторін для кожного здорового національного організму шкідні, для кожного слабого погубні!

Коли цього мілкенського нашого націоналізму, без милосердя для його урочистої, сентиментально-плаксивої чутливості не екстирпуємо з наших умів чи сердець, коли не заступимо його новітнім, на вислідах науки збудованим націоналізмом, то не весела буде будуччина великого українського народу!

IV. Націоналізм а універзалізм.

З цього, що я до тепер сказав про націоналізм, виходить без ніякого сумніву, що він свідомо чи несвідомо опирається на наукових дійсностях. Свідомо він може на них опиратись щойно від недавнього часу — відколи теорія еволюції (чи десценденції — як хто хоче) вказала людському знанню нові шляхи. Модерний націоналізм може бути по належитім розробленню неменче науковим, як гігієна. Він так само вказуватиме народам, як найкраще їм жити, щоби бути здоровими, сильними й довговічними, як це робить тепер гігієна супроти поодиноких людських індивідуів.

Несвідомо або півсвідомо опирався націоналізм на наукових дійсностях споконвіку. Націоналізм — це веденне „відмінкової лінії“ даної відроди, відміни породи Ното. Як такий він існує від найдавніших часів розвитку людства. Доказують це т. н. народи природи, яких звичайно зовуть „дикими народами“, хоч ця назва цілком безглузда. Вони — мож сказати — екстремні націоналісти-шовіністи. Їх власний нарід, це одинокі „люде“ — все инше, це Біг зна що, в кожному разі щось низшого. Багато назв, якими називають себе народи природи, в переводі значить просто „люде“ (Іннуїт Ескімосів, Кої-Коїн Готентотів, Банту південно-африканских Негрів і т. п.). —

З цього основного почування виходять усі відносини цих примітивних націоналістів до інших народів і племен, уся їх нероздужа оригінальна „нутрішня політика“.

З цього і з безлічи інших етнольогічно-біольогічних даних виходить, що народи й націоналізми старі як світ. Тільки їх форми були відмінні від нинішніх, відповідно до ступнів культури і її прикмет. Тільки ігноранція може говорити, що нації й націоналізм, це продукти XIX-го віку чи капіталістичного устрою. Що ця ігноранція так широко панує поміж істориками, соціольогами, економістами і т. д. це не дивниця. Вони бач замкнені кожний у тісному кругозорі власного „фаху“, а беруться тут до справи, яка належить перед усього до антропогеографії й етнольогії та біольогії. Цілком природно, що не знаючи звичайно навіть головних основ цих наук, не можуть нічого путнього знати про суть нації чи націоналізму.

Правда, нинішній чи вчорашній офіційний націоналізм Німців, Французів, Англіїців, Москалів, цей націоналізм Українців, проти котрого в нас так влучно а даремно боровся Драгоманів, в деяких своїх питомих формах, прикрасах і мережках є дійсно продукт XIX-го, віку, продукт між іншими також і капіталізму, февдалізму, мілітаризму і т. п. Але (це треба добре пам'ятати!) саме тільки в своїх формах

формочках, прикрасах і мережках, вибуялих паростах, а не в суті, не в почуттю національної окремішності, не в держанню відмінкової лінії. Трішки цієї суті і в ньому було, тільки що приголомшене акцессоричними прикметами. В кристальних скельних породах є, як звісно, різні складові частини: т. з. головні й т. з. акцессоричні. Часами акцессоричні цілком подавляють головні, однак сиеніт все остає сиенітом, порфірит порфіритом. Суть націоналізму лежить у веденні відмінкової лінії, а не в випадкових, хвилевих, до даного століття примінених прикметах. Модерний, на наукових основах побудований націоналізм щойно тепер родиться, півнауковий націоналізм був живий вже в XVIII. і XIX. столітті, первісний півсвідомий або й несвідомий є прастарий, присутний все і всюди впродовж цілої історії людства, у всіх народів світу. І все він був, є і буде в тісній звязи з науковими дійсностями, свідомо чи несвідомо збудований на людському знанню.

Історія культурного розвитку людства з певного боку й погляду, це ніщо иншого, як боротьба знання з ігноранцією. Ігноранція все була, є й мабуть довго ще буде сильніша від знання. Розуміється фізично, бо має все й усюди багато більше представників, як їх має знання. Та інтелектуально ігноранція з природи річи слабша, як знання. В боротьбі з ним

вона старається добути собі як найбільше сторонників і як найкращу зброю. Ігноранція апелює тому до чуттєвої сторони душі людини й ставляє на цьому широкому й родючому полі проти критичного вільнодумного знання безкритичну й рабську доктрину чи пак догму.

Основою всіх універсалістичних доктрин є антропоцентризм, понятій що найменше у тім змислі, що до чоловіка прикладається інше мірило, як до інших частин органічної природи. Видно це перед усього з порівняння головної ціли всіх універсалізмів з науково сконстатованим напрямком розвитку природи. Природа основана на нерівності пород, підпород і т. д. аж до індивідів і стремить до вдержання окремішности пород і до дальшого різничкування їх, до творення нових пород, підпород і т. д. Усі універсалістичні доктрини стремлять до більшої чи меншої нівеляції різниць поміж індивідуами, племенами, народами, расами і т. д. Коли природа стремить (сли можна вжити сього вислову!) до звершення індивідуальности одиниці, племені, народу і т. п., то універсалізми хочуть тільки ущасливити людство ріжними дорогами, однак завсігди шляхом боротьби з індивідуальністю одиниці чи гурту, з розвитковим напрямом у природі.

Кожний чоловік з научним світоглядом відразу пізнає, що всі універсалізми як для

цілості людства такі для його частей дуже шкідливі. Бо вони стають на перешкоді природному розвитку, котрий мусить іти шляхом природописної конечности. Спинювати його—це тільки марна затрата енергії, яку можна було зужити на щось кращого.

Багато було, є і мабуть буде різних універсалізмів. Поклясіфікувати їх по правилам природописної систематики, річ не легка. Бо теоретично, на словах, на текстах своїх доктрин різні роди універсалізму різняться один від другого, як „небо від землі“. Практично, в дійсности різні роди універсалізму не тільки що повязані між собою безліччю звязків, споріднень, філіяцій, але мають сливе однакові методи й однакову ціль. Методи такі: ціле людство ділити не так, як робить природа: на раси, народи, племена і т. п., а на класи (звичайно, аби справа була простіща, на дві головні), всюди акцентувати цей поділ, клясову ворожнечу й боротьбу всюди викликувати й підцьковувати, безкритично опиратися на доктрині й авторітеті. Ціль однакова у всіх, що правда не на словах (які у всіх універсалізмів дуже гарні), а в ділах: мільярдова череда підданих — над нею ж горсточка дійсних, всемогучих володарів.

Головних галузей універсалізму треба приймати що найменше чотирі. Попробую їх тут коротко зясувати, не маючи впрочім пре-

тенсії, що на цих кількох стрічках зможу подати бодай сяк так докладний образ:

1. Перша галузь універсалізму — це державно-правовий універсалізм (назвимо його коротко „синій“ від „синьої“ аристократичної крові). Здавалося, що саме він стоїть на націоналізмі й „піддержує“ його при помочі родової аристократії, бюрократії, мілітаризму і т. п. Так — він дійсно вийшов від примітивних національних держав середновіччя. Та прийняття римського права, яке колись обіймало сливе цілий культурний світ і було визначно універсалістичне та вплив релігійного універсалізму цілковито ослабив національний елемент у державах пізнішого середновіччя й нових віків. Дуже скоро прийшло на далені противенства між двома великими клясами панів і підданих до інтернаціоналізації спершу володарських родів, потім аристократії, навіть бюрократії й офіцерства. Кожний з нас знає що королівські й царські роди чи індивідуа не мають сливе ніяких національних почувань, міняють національність чи віру наче рукавичку, аби тільки панувати. Тесаме дотичить родової аристократії, й менчій мірі низшої „шляхти“. Бюрократи й генерали теж звичайно згідні служити всякій державі, хочби й це була держава чужого ба й ворожого народу. Ми Українці знаємо аж надто добре, що українському (з походження) аристократові, бюро-

кратові, вищому офіцерові багато ближший Поляк чи Москаль аристократ, бюрократ чи офіцер, як Українець, коли він простий собі громадянин. Доктрини синього універсализму записані в збірниках законів і в несписаній традиції Code d'honneur. Його приклонники обов'язково підпирають „ярижний“ патріотизм, звичайно „умірений“ псевдонаціоналізм, часом також шовінізм для своїх цілей: аби маса (номінально рівна перед законом!) служила нечисленним верствам, що вищі родом чи урядом.

2. Друга галузь — це релігійний універсализм — назву його по втертому звичаю „чорним“. Він старається ущасливити все людство на релігійно-моральному полі. Бо виходить він від світових релігійних систем. Це само по собі дуже гарне, бо віра на погляд всякого вільнодумного чоловіка має для чуттєвої сторони духового життя таке саме значіння, як наука для інтелектуальної сторони. Та т. н. світові релігії: мойсеєва, будійська, християнська, магомеданська не все вдоволяються на жаль пануванням над чуттєм людини, а бажають опанувати й інтелект — словом цілу людину. Це вже не віра, а воюючий клерікалізм. Він бажає панувати над усім людством, щоби всі люде вірили в одні догми, жили на однаковий спосіб, слухали одного універсально-релігійного авторитету (єрархії) без огляду на свою особисту чи народну індивідуальність.

Тим способом мають знівелюватись усі різниці між усіми людьми й усі мають бути спасені на оден лад. Є дві кляси: маса вірних і горстка пануючої єрархії (коли не будемо числити „невірних“). Це не перешкоджує чорному універсалізові приймати деколи національне обличчє.

3, Третя галузь — це капіталістичний універсалізм. Назвати його можна золотим або просто „жовтим“. Він бажає ущасливити людство, даючи кожному осібнякові позірно необмежену спромогу розбогатіння й економічного панування над иншими людьми. В дійсности він стремить до панування всесвітнього капіталу (зглядно нечисленних його посідачів) над продукуючими й консумуючими масами. Жовтий універсалізм звичайно йде в згоді з синім, з яким його лучить безліч звязей. Та бачимо, головно в найновіших часах, що він не хоче вже йому лишати навіть позірного престіжу панування над світом, а бажає загарбати все собі. Покищо капіталісти мають уже дійсне панування над світом, недалека будуччина, коли воно буде також формальне. Капіталізм послугується деколи також клєрикалізмом або мілким „ярижним“ націоналізмом. Клясова система жовтого універсалізму дуже проста: пануюча кляса капіталістів і поневолена кляса бідноти. Перша щораз меншає числом та росте в капітал і в силу

власти, друга числом більшає та більшає її соціально-поневоленнє і „безгрішність“. Жовтий універсализм є повидно дуже вільнодумний, не раз „щедро“ підпирає науку й мистецтво. Та ця вільнодумність кінчиться там, де наукові досліди чи мистецькі твори стають небезпечні для „кишені“ й переходить у безоглядну боротьбу з „небезпечними для суспільного ладу агітаторами“. Капіталістичний універсализм розуміє людство універсалистично, стремить до загальної нівеляції та має на оці тільки матеріальний бік у противенстві до обох попередніх універсализмів, що звертають позірно головну увагу на духовий бік людського життя.

4. Останній у черзі та може найбільше актуальний у теперішности є соціалістично-комуністичний універсализм, звичайно „червоним“ званий. Є різні, преріжні породи, підпороди й відроди цього універсализму й усі дуже не люблять, коли зводять їх до спільного знаменника, та природписний світогляд велить дивитися не на відтінки в догматах і на доктринерські формалістичні вигадки, а на загальну суть. З антропогеографічної точки погляду представляється суть червоного універсализму ось як: Расові, народні і т. д. різниці між людьми є маловажні, належить стремити до їх знівелювання. Таксамо повинні щезнути різниці між поодинокими індивідуумами покищо в еко-

номічному житті; подуманне до кінця основних думок різних соціалістичних напрямків дає постулат загальної нівеляції. Дійсні різниці поміж поодинокими людьми чи гуртами людей є тільки класові — між посідаючими класами й індивідуами (головно буржуями — ту назву прикладають часто (*gisum teneatis*) і до селян та інтелігентних нуждарів) та робітничим пролетаріатом. Ці класові різниці треба усунути через згуртування пролетарів усіх країв, звалення великого й малого капіталу та індивідуалістичної господарки й заведення колективістичного господарства, опертого на рівності всіх громадян і удержавненню (соціалізації) цілої продукції, розділу й консумції. Абстрагуємо тут цілком від різниць, які панують поміж поодинокими напрямками й партіями соціалістичного універсалізму, та в результаті вони таки стремлять до цього, аби загал — себто держава, впорядкувала життя кожної людської одиниці примусово на всіх царинах. Для нас, що досліджуємо справу націоналізму, спеціально цікаве й важне те, що червоний універсалізм є в дійсності найбільше консеквентний в нівеляції одиниць і гуртів. Інтернаціоналізм — се дуже часте слово в устах кожного червоного універсаліста. Під ріжними, звичайно дуже гарними на звук, комуналами — загальниками все й всюди пробивається стремління довести до того, щоби ціле люд-

ство творило дійсно одноцільну єдність, без расових, національних, племінних різниць. Дуже цікавий також прикметний, матеріялістичний світогляд (спеціально виразний у марксизму) у всіх історичних, соціологічних, ба й етнологічних квестіях, спарований на диво з давньою Геглівською і спорідненою філософією. На комбінації цих двох дуже гетерогенних елементів основана ідеологія соціялістичного універсалізму, з окрема марксистична. Вона вже від декілька десятиліть мусить бути вважана не чим іншим, а догматикою, бо оперта на цілком перестарілих наукових основах. Пр. вже з новітною теорією матерії, біологічної еволюції і т. д. соціялістичної ідеології не можна ніяк погодити. До поступів науки, невігідних його доктринам, відноситься соціялізм *mutatis mutandis* цілком так само як клерикалізм. Та й взагалі соціялізм був від самого початку певного роду релігією. В останніх часах він став нею ще більше і то релігією з догмами, етикою, святими книгами (місця з творів Маркса, Енгельса і т. и. цитуються у соціялістичних письменників цілком так само, як слова дотичних святих книг у клерикальних писменників), ересями, сектами, соборами й синодами. Даючи легко зрозумілий для всякого й заокруглений на свій спосіб світогляд, опановуючи обіцянкою туземного щастя чуттєву сторону душі своїх

прозелитів, є соціалістичний універсалізм для націоналізму спеціально небезпечний. З особна український націоналізм страшенно потерпів від соціалізму; бо вияловів до нащадку через те, що соціалізм заповонив у ХХ. віці в свій інтернаціональний, властиво антінациональний табір всю здібнійшу молодь, так само, як се зробило перед 900. роками на Україні християнство в своєму сирійсько-византійському виданні . . .

Тут напевно неоден замітить: Прецінь християнство дало українському народови багато позитивного. Так! вповні признаю, але аж тоді, коли воно змінило своє універсалістичне обличчє і стало національною вірою. Не Христова віра сама по собі, але звязуваний з нею (на жаль так часто) універсалізм шкодить народам.

Подібно мається справа з комунізмом і іншими соціалістичними напрямками думки й діла. Вони на скільки стоять у згоді з соціальною справедливістю й чистою наукою, дають і ще дадуть людству величезні цінности. Та тільки тоді, коли, покинувши своє догматично-універсалістичне антіннаукове обличчє, примінять свої завдання й методи до поодиноких, так ріжних поміж собою народів і земель. Чому Драгоманів, Франко, Павлик не пішли за марксизмом? Бо бачили його незгідність з вільнодумним науковим світоглядом, непри-

чужих народів. Характеризувати їх ту не будемо — навіть коротко ні. Бо при меріторичнім трактованню українського націоналізму буде для цього багато краща нагода, як тут. Так само універсалізм можна буде щойно в спеціальній частині розвідки, в кождім конкретнім випадку як слід схарактеризувати.

Ось тут і кінець моїм загальним міркуванням про український націоналізм. Тепер перейдемо до спеціального, меріторичного його трактовання. Виходити будемо за кождім разом від одної з дійсних ознак самостійного народу й обговорюватимемо всі зв'язані з дотичною ознакою проблеми українського націоналізму.

V. Націоналізм а територія.

Чоловік є частиною земної поверхні. Модерне землезнання розуміє земну поверхню не як математичне, а як фізичне тіло, що має значну товщину й зложено з камяної літосфери, плинної гидросфери, газової атмосфери й тоненької плінки органічної матерії-біосфери. Антропоцентрист, що буває по безмежному просторі вселюдських ідеалів, навіть у сні не снить, яка нікчемна ця біосфера супроти земної кулі, котра знов своєю чергою така нікчемна супроти інших небесних тіл. Колиби ми всі рослини, всіх звірів й людей перемінили в однорідну масу органічної матерії й розпо-

мінімість до життєвих потреб українського народу. А нині немов на сміх гуртки ярих марксистів називають себе „Драгоманівськими громадами“...

Марксівська релігія з її сектами дивно нагадує Іслам. Іслам—це віра, що виросла в пісчаній і скельній пустині пассатової полоси нашого гльобу. Вона шириться по пустинях і там пишно розцвітає. Коли вийде поза пустиню, трудно її загніздитись. Та загніздившись, вона ширить пустиню й лишає її за собою. Гляньмо тільки на цілий т.н. Орієнт! На місци колишніх світових житниць — пустиня, на місци прастарих високих цивілізацій — варварство.

Маркситський універсалізм теж виріс на пустині — штучній, камяній пустині міських бруків, камяниць, фабрик, машин. Шириться теж по таких-же пустинях, де штучна гальмада заслонює перед очима короткозорих їх мешканців цілий останній буйно-зелений і ріжноманітний світ. В цій штучній пустині марксизм пишно розцвітає, поза нею шириться туго. Та коли пошириться, лишає поза собою пустиню, цім разом дійсню. Гляньмо на широкі простори Росії й України!

На цьому й кінчу мою, задля її короткості певно незугарну характеристику універсалізмів. Усі вони — це більш або менш релігії з більше чи менше виробленими дог-

матиками, етиками і т. и. Всі вони дуже влекшують людині добуттє одноцільного світогляду, роблять людей легко щасливими надією чи й дійснотою. Цього усього не може на жаль подати так легким шляхом знаннє й оснований на нім націоналізм. Та всі універсалізми побудовані або на зовсім ненаукових премісах, або на давно пережитих етапах науки. Томуто всякому універсалізмові приходиться або прийдеться завертати зі свого на позір так прямого шляху й іти на компроміси. Шлях новітнього, на науці побудованого націоналізму не є і не може бути такий простий як стріла. Бо його будує не заковязла спекулятивна доктрина, а жива вільнодумна наука, яка індукцією шукає дороги. Та гуцульський плай, хоч нераз веться як навіжений дрібними ,закрутами по облазах та грунях, певніще заведе на шпиль, як вибрана „прінціпіально“ проста дорога. За зворами, сиглами, недеями, улогами, цекотами не найти мандрівникові дороги, хибань, що як напишний заверне з „прінціпіальної“ прями́сінкої дороги на такий простий собі, хлопський, гуцульський плай...

* * *

Універсалізм — це одна категорія противників, з котрими треба боротися націоналізмови. Друга категорія противників — се впливи

Непереможний вплив природи краю проявляється не тільки в єстві кожної одиниці й цілого народу, але й у розвиткові й у всіх силах, що розвитком кермують. Господарський розвиток народу на кожному кроці залежний від природи краю. Залежність історичного й культурного розвитку народу від природи краю є так само виразна, що правда не в кожній подробиці, але цілком певно й наглядно в головних основах. Навіть великі люде в історичному й культурному розвиткові народу приходять як сума дрібних змагань, які знов мають по більшій часті своє джерело у впливах природи на край і на його нарід.

З цього, що сказано, виходить ясно, що територія рідного народу є одною з головних, а може й найголовнішою з основ як теоретичного, так й практичного націоналізму. Кожний тямучий член нації повинен знати, що таке він має у своїй рідній країні, на чім йому й йому подібним приходиться будувати життя нації. Кожний розумно думаючий чоловік бачить, що всяка державна, економічна, культурна, суспільна чи ще яка політика всякого народу, отже й його рідного, мусить опиратися на докладному й всесторонньому знанню території. Кожний крок якоїнебудь „політики“, що буде суперечний природі краю, мусить скорше чи пізніше важко пімститися на цілім народі.

землі мають своє джерело тілесні й духові різниці поміж народами землі. Кожен нарід зв'язаний з краєм, у якому живе, безліччю вузлів. Наука землезнання ледви дрібну частину цих вузлів змогла до тепер розслідувати. Та вже й нині допевне знаємо, що природа краю, себто суцільність географічних чинників його: суші, води, підсоння, рістні й звірні має непереможну силу над чоловіком. Природа краю обуславлює розміщення, густоту й головне зайняття його населення. Будова земної поверхні, впливи підсоння, рости́нних й звіринних плодів краю будують тіло народу, що в цім краю живе. Тілесні різниці між расами й народами походять тільки звідси (розуміється по шляху еволюції). Через людську психіку усі ці природні чинники обусловлюють ціле духове єство народу, цілу його діяльність. Їхній вплив, виразно видний, та (покищо) таємничий, проявляється навіть у вірі, мистецтві, словесности, літературі й науці народу. Тому, щоби порозуміти духа народу, його політичне й культурне обличчя, мусимо виходити від природи краю, котрий є батьківщиною даного народу від довгих віків. Кожний географічний чинник з цього боку важний „від повітря й світла й від звіздяного неба, що відзеркалюється в душах, аж до перелогу, що його оре хлібороб, і до камяного бруса, що творить причілок храму“.

стерли її по цілій поверхні земного гльобу, повсталаби плінка груба на пять міліметрів. Людство творить ледви дрібну пайку біосфери, розстелене по землі, воно творилоби плінку безмірно тоншу від одного міліметра! Кожний здорово думаючий чоловік мусить у виду вже цеї одної неспірної дійсности признати, що значінне території для цеї частини людства, що її замешкує, мусить бути непереможне.

Ріжнородність природних умовин поділила землю на ріжнородні географічні одиниці — краї й землі. Положенне, простір, межі кожної країни зачеркнені віковічними чертами на обличчі земного гльобу. Питома кожній природа дає їй питому суть і зміст. Своєю знов чергою отся питома природа краю є матірю народу, що в ньому живе. Ріжно вивінувала природа ріжні народи землі. Ескімос дістав у придане вічні леди й сніги на землі й крижане та багате всілякою живиною море, Полинезієць острови з розкішною рістнею, посіяні на теплому морі, Араб посушну пустиню й оази зі струнками пальмами, Англієць свій великий острів з мрачним та м'ягким підсоннєм, повний мінеральних скарбів, положений на найбільшому вузлі шляхів світової лучби, Українець свої родючі луги і соняшні степи оподалік від огнищ культури, за те при битому шляхови страшних орд кочової Азії.

В оціх природних ріжницях поміж краями

Крім цих розумових причин, що велять націоналізмові опиратися на території рідного краю, є ще другі, не менше важні чуттєві причини. Кожен чоловік, кожен нарід, повинен любити свій рідний край. І знати його, бо дійсна любов коріниться тільки на знанню.

Погляньмож тепер, як стоять справи взаємин між територією та націоналізмом у нас на Україні?

Відповідаючи на це перше меріторичне питання в справі українського націоналізму, відразу підходимо до дуже цікавої для наукового дослідника й дуже фатальної в своїх наслідках для українського загалу дійсности. Вона короткими словами дасться зясувати ось так: український простолюдин, головно селянин-хлібороб показує в цій (і в кожній іншій) справі цілком інше обличчє, як український інтелігент. В українськїм народнїм організмі нема тієї суцільности, яку помічаємо в інших великих чи малих європейських народів. Цілком инакше ставиться до кожної основи націоналізму інтелігенція, цілком инакше селянство. Про українськїй робітничий пролетаріят окремо тут тяжко говорити. Він числом прямо зникаючий супроти селянства й почасти поділює його прикмети, на скільки не підпав винародовленню.

Українське селянство знає свою територію.

Розуміється, знає по свому, так як може

знати невчений селянин-хлібороб. Територія його рідного села й найближчої околиці йому знана дійсно „адекватно“. Уся природа, що її бачить довкруги себе, йому рідна. Він знає й зорі на небі та після них означає пору дня й року, він знає й розуміє по своєму всі явища в повітрі, чудово визнається на прогнозах погоди, знає всі кути й закутини, всі гори, горбки, рівнини, рісочки поземелля, ріки, річки, джерела, ліси, луги, степи, урочища, шляхи своєї рідної околиці як немож краще. Все те для нього живе, оживлене традицією переказів, овіяне поетичним чаром й релігійним прямо богоговінням. А як любить наш мужик свою рідну країну! Розуміється по своєму, відповідно до свого загального світогляду. Та любить він її сильніше, чим німецький, французький чи англійський простолюдин свою Німеччину, Францію чи Англію. Мандруючи пішки по всіх цих краях, я мав нагоду до дуже цікавих порівнянь і сконстатував цей факт як безсумнівну правду.

Як відноситься до своєї рідної території український „інтелігент“?

Цілком инакше. Коли наш мужик дорівнює чужому в знанні, а перевищає його в любови до рідного краю, то наш інтелігент остав під обома поглядами далеко — далеко позаду за всіма чужинцями інтелігентами.

Від українського інтелігента муситься ви-

магати, щоби він основно знав свій рідний край, у його цілому обсягові й всесторонно. Ще більші вимоги мусить ставити до українського „діяча“. Розуміється, ніхто не хоче щоби вони оба: сирій інтелігент й „діяч“ були фаховими землезнавцями чи хоч ділетантами по землезнанню. Але український нарід має право вимагати від своєї інтелігенції, щоби вона бодай не грішила безпримірною ігноранцією в справі рідного краю, рідної національної території!

А вона грішить і то злочинно грішить!

Слово „рідний край“ дуже часте на устах українського інтелігента, ще частійше на устах українського діяча, та що воно має за зміст? От пару шумних загальників про богацтва незмірні, степи широкі, вітри буйні, ревучі пороги Дніпра, золотoverхий Київ і т. п. А що знає наш інтелігент пр. про величину України? Нічого. Його кругозір рідко коли сягає поза межі повіту, ще рідше поза межі губернії. Не диво, що в нас потворилася така маса різних загуменків: галицький, буковинський, закарпатський, київський, полтавський, харківський, одеський, кубанський і т. п. Не диво, що пр. таку Галичину, що творить ледви дещо більше як двайцяту пайку цілої України, протиставляється на всіх полях цілій „Наддніпрянщині“. Не диво, що на кожному загуменкові виростають доморослі „патріоти“, котрі величають

як єдиноспасительне не тільки мову й звичай, сало й борщ дотичного загуменка, але й його політичний напрямок. Що це обходить „патріота“, що Україна по Московщині найбільша національна територія Європи! Або він це знає? Він нічого не знає й рахує себе залюбки до поневолених „малих народів“ Європи. „Діячі“ знає звичайно стількиж само про величину й обсяг України, що сірий інтелігент. Та він хоче показати світові, що він „щось“ знає. Наслідки цього хотіння дуже сумні. Бо „діячі“ безцеремонно нищать усе, що добула бідолашна українська наука на цім полі. „Діячі“ ведуть межі України (в парижському основному меморіялі про потребу самостійності України) так, що полишають поза ціми межами поверх 200.000 км² сутоукраїнської землі з 5 міліонами населення. А потім роздаровують в ріжних „договорах“ землі України на право й на ліво ріжним сусідам з таким запалом, що наконецно осягнули рекорд 400.000 км² з 17 міліонами (переважно українського) населення! Знов „діячі“ галицької України не вміють означити меж своєї-ж таки галицької землі инакше як тільки зазначенням у основному законі сеї новозбудованої держави, що „її границі мають слідкувати за границями, поданими на етнографічній мапі Австрії Черніна“ (sic!) Про елементарне розумінне вартости поодиноких земель України для цілости її

українського „діяча“, „дипльомата“ чи навіть міністра (або й ще вище, про ранги не спорю) і не питай! Або не відповість тобі нічого, або зтягне такої, що хоч святих із хати виноси! Даремна річ говорити з такими панами про вартність Закарпаття, Холмщини, Галичини, Підляша, Буковини чи Бессарабії, Криму, підкавказької і надкаспійської України і т. и. Нічого путнього від них не почувеш. А схочеш такого пана повчити? Дарма! Він усе „краще“ знає. Скажіть же мені люде добрі, як такий „дипльомат“ поведе справу української державної території перед форум світової політики?

До безлічи погубних наслідків цієї злочинної ігноранції географії рідного краю належить у першу чергу понехання (фактичне, почасти навіть формальне) Бессарабії, Криму й Підкавказької України ще Центральною Радою „в імя самовизначення народів: румунського й татарського“. Правда, хибань сліпий шовініст твердитиме, що ціла Бессарабія належить українській державі. Та зарівно північно-західна як і південна надморська й наддунайська частина цієї землі належать без ніякого сумніву до суцільної української національної території. Втрата українських частин Бессарабії значить повну утрату дунайського шляху в Середню Європу й зведення до мініма значіння дністрового шляху. Втрата Криму, що вже тоді (1917) мав українську зглядну

більшість населення, відразу видала засуд смерти на українську державність. Бо без Криму нема самостійної України — він розбиває її головну основу й опору: чорноморський беріг. Поки що він служив операційною основою для Денікінів і Вранглів. Понеханне-ж сутоукраїнського Підкавказзя просто відібрало інтерес світовим політичним чинникам до України в загалі а звернуло його до відбудівців Великої Росії. І то не тільки задля підкавказької нафти!

Капітальним наслідком незнання географії рідного краю була теж погубна франкофільська політика петлюрівського уряду. Світово-політичне значінне України полягає на цім, що вона своєю великою й довгопростягнуеною територією спинювалаб експанзію Росії до Адрійського й Егейського моря, до Передньої Азії й Єгипту й робилаб майже неможливою експанзію до Індії. Ось тому істнованне самостійної України лежить у інтересі в першу чергу Англії й Італії. Франція ніяк і ніколи, хочби й хотіла, не може й не сміє підпирати справу української державности, чи соборної чи частинної. Бо Україна, захищуючи собою інтереси Англії й Італії дозволить їм „подумати“ про французькі кольоніяльні землі, яких вимираюча Франція ні скольонізувати ні загосподарити не може. А прецінь чаші „дипльомати“

поставили все на карту Франції і її сателітів!
Результати відомі!

Та це тільки одна сторона ігноранції нашої інтелігенції в територіяльних справах, сторона, що дотичить простору і положення України. Ще гірше стоїть справа зі знанням природи України. Не маю, що правда, смілості вимагати від українського інтелігента, щоби він так знав природу України (по вченому), як їх знає наш мужик (на свій лад). Як можна вимагати від українського інтелігента, аби він знав зорі рідного неба, воздушні явища, физично-географічні об'єкти і феномени так, як їх знає по своєму мужик? Це-ж булаб просто безличність. Нехай Німець, Англієць, Француз, Італієць, Чех чи Поляк інтелігент „повзає“ по своїй землі — ми буяймо по безмежних шляхах „всесвітнього поступу“.

Добре! Але мати добрий загальний образ природи рідного краю це річ потрібна для всякого інтелігентного громадянина, а вже конечно для діяча. Бо природа краю це головна основа економічного і суспільного життя. Коли її не знаєш як слід, не можеш братися не то, що до розв'язання якихсь головних економічних чи суспільних проблемів, але навіть ні одної дрібної справи як слід не розчовпаєш!

Для українського інтелігента й діяча це все пусте! Українські економісти з завзятістю, гідною ліпшої справи, вичислюють продукцію

України до останнього фунта... але тільки для вісім чи дев'ять губерній, значить мало що більше як для половини України. Розуміється з того виходить гумбуг. Не дивниця, що так трудно заінтересувати чужинців економічними даними, так безглуздо зібраними. Прецінь європейський економіст не дурний, рахувати вміє... Візьме папір і оловець і за пару хвилин вичислить, що ця восьми- чи дев'ятигуберніяльна Україна не то що не зможе ніякого збіжжя вивезти, але ще й потребуватиме постійного довозу поживи! Та це нічого не вадить українським економістам. Знов українські суспільники, одні закладають партії й укладають програми під кутом погляду неминучої індустріялізації України, другі знов „соціалізують“ землю, щоби зробити з цілої землі України так чи сяк одну велику лятіфундію, з цілогож хліборобського населення сезонних робітників, батраків і т. п. Виринають величні пляни, на овиді будуччини, грає всіма красками веселка величезних перспектив...

Папір терпеливий (на друк), повітря теж (на балакання). Та територія ні! Вона скаже просто: Я маю поверх мільона кілометрів квадратних простору. Чорного вугля в мене менше як у Бельгії, що поверх трийцять раз менча, білого вугля теж мало, бо моя поверхня не висока й рівна, інших моторів дасть Біг! За те верхній шар моєї цілини найбільш ро-

дуючий може по всій землі. До війни він давав у пересічі 470 мільонів метричних сотнарів збіжжя й живив 44 мільйони худоби, хоч мій нарід добував з него ледви третину цього, що міг. Якже ви можете говорити, що колинебудь зробите з мене промислову країну хочби на лад Німеччини, де вирости Ваші доктрини?

А другим скаже :

Ви хочете робити оптом те, що робили дотепер у роздріб польські, московські й свої таки пани. Латифундійна господарка знищила красу мою, мої ліси й гаї, за цім обмілили річки, висохли джерела, погіршало підсонне, прийшли погані балки-водорії, що бороздять моє обличчє, розривають щорік десятки тисяч десятин найкращої землі й замінюють їх на страшні пустарі. Ведіть тільки далше політику грабіжних чужинців, а моя родючість, що славиться від тисячліть, щезне за кілька-десять років!

Ці слова, що їх вкладаю (хоч я не белетрист) в уста українській землі, це не поетичні *exspatiationes ingenii* а „сухі“ науково сконстатовані правди. Думаю їх не вдовзі розвинути в окремій розвідці. Та вже цих пару речень повинно читачеві, що не затуманений універсалістичними доктринами чи впливами чужо-народньої психіки, показати, як важне є знання природи рідної землі для всякого інтелігентного мешканця її. Модерного націоналізму не можна

собі просто подумати без оснований його на докладному знанні рідної території. Всюди, дослівно всюди потреба цього знання при будуванні модерно національного організму України. Ось одно вирву з багатьох... Якби це було гарно, колиби наші „діячі“ мали загальне знання території України бодай з військово географічного погляду в літку 1919 р., колиби вони не перлися наче дітваки конче до „золото-верхого“ серця України, а використали галицьку армію, щоби твердою ногою стати на чорноморських берегах і з відси поволі будувати Україну. Таж елементарні відомости з географії вистарчають, щоби зрозуміти, що в виду вічної грози з північного заходу й північного сходу одинока опора України це чорноморський беріг — заразом одиноке надійне вікно в Європу! Якже инакше виглядала б нині українська справа, колиб такі елементи географії рідного краю були у головах тогочасних провідників України!

З цього всього виходить безсумнівно, що територіяльна основа націоналізму у нас поставлена добре тільки в мужика. В інтелігенції вона ніяк не поставлена, бо її нема. Її треба щойно збудувати й тим покласти головну підвалину під наш націоналізм. Як це зробити, розглянемо в уступі про українську культуру. Тут тільки зазначу, що українська інтелігенція повинна як найпильніше взятись до пізнавання

рідного краю, так лектурою як і практично, розвивати на Україні туристику й мандрівництво, закладати товариства для досліду краю, а що найважливіше, вийти вже раз з цієї півазійської індоленції, котра відчужує її від рідної природи, не дозволяє прямо вийти з нею в ближчі зносини, набирати від неї так фізичних як і морально-інтелектуальних сил... В кого рідний край тільки мрачне теоретичне поняття, той ніколи не потрапить служити як слід рідному народові. Хто натомість дійшов до того, що цілим своїм єством зіллявся з рідним краєм, пізнавши його як слід, добувши на лоні рідної природи нових великих сил, цей зрозумів голос рідного краю й поведе рідний нарід дійсно його питомою розвитковою лінією до великої будуччини.

VI. Націоналізм а раса.

В попередньому уступі я сконстатував, що національна територія Українців що до величини друга в Європі, по московській. Коли спогідаємо, що Україна квалітативно багатіша від Московщини, мусимо прийти до переконання, що вона може й найвартніша поміж національними територіями великих європейських народів.

Так само дуже гарна й друга головна основа українського народу й націоналізму — расова.

Українці належать до так званої адрійської або дінарської раси. Її ціхує високий ріст, великий об'єм грудей, при стрункості цілої постави, довгих ногах та згідно коротких руках, кругла форма черепу, лице широке хоч не скуласте, а видовжене головню в долішній частині, з простим і вузьким носом. Краска шкіри переважно смуглява, очей і волосся переважно темна. Що українська раса гарна, свідчать не тільки вискази про неї чужинців. Ніколи не забуду між іншими просто ентузіастичних висловів про наш нарід Гуцульщини, Покуття, Буковини звісного німецького письменника Л. Гангофера в його воєнних записках і в його листуванні зі мною. Не дивно, що тільки Українців служило в царській гвардії й цісарській „бургжандармерії“. А яка слава йде про красу наших дівчат чи молодиць серед Поляків чи Москалів від давна, серед Німців і и. від часів окупації України 1918 р.!

Та це наконечно справа естетики. Антропологеографію обходять головню інші сторони расовості, головнюж спосібність до життя і до боротьби за існування даної раси.

Українська раса і з цього погляду дуже вартна. Високий ріст (Українці належать до найвищих ростом народів Європи й землі) й великий об'єм грудей (може найбільший в Європі) при стрункості й поворотливості роблять Українців дуже спосібними до всякої фізичної

праці. Висока брахікефалія й дуже виразна великоголовість зраджують немалі умові даровання. Довговічність серед Українців дуже часта, колиб инакші соціяльні відносини, булаб може знова така, як була сотню літ тому назад. Та що найважливіше: цифра родин (середня 4,5% річно, доходить пр. у Катеринославщині до 5,6% річно!) найбільша в Європі а може й по всій землі! Коби не така велика смертність дрібної дітвори, яка знов впливає з низького стану освіти, то природний приріст Українців (2%) і так найбільший поміж народами Європи, бувби ще кращий. Дегенерація, така часта у інших народів Європи, нашого народу сливе не чіпається. Тільки денеде в Галичині й на Закарпатті мож бачити рідкі її окази — продукти невідрадних соціяльних і економічних відносин. Поважні дегенераційні явища помічаємо теж серед українського мійського пролетаріату й інтелігенції. Причини ті самі, до того причинюється, на мою думку, ще саможиттє, у мійському середовищі, по моїм помічанням для всіх Українців спеціяльно шкідливе.

Це що я сконтатував, не є ніякі самохвальби свого рідного народу, писані по польській рецепті „для покріплення сердець“, а неоспоримі факти, добуті з антропольогічних конспектів (головно акад. Вовка і проф. Раковського) та офіціяльних статистик. Зі сконстатованого виходить, що антропольогічна расовість,

друга головна основа народу, поставлена в Українців самою природою дуже гарно.

Придивімося тепер цій справі з боку націоналізму, розгляньмо які то вимоги він ставить до нас з огляду на расовість, на — так сказати — тіло народу.

Чоловік се продукт дуже довгої еволюції, яка почалася від дуже примітивно зорганізованих живин. Онтогенеза людської одиниці відзеркалює в кількох місяцях розвитку фільогенезу цілого людського роду й дає нам образ цього, мільони літ триваючого процесу. В якій стадії цей процес знаходиться тепер, чи йдемо як людство, згідно нарід, ще в гору чи вже в діл розвиткової кривини, не знаємо. Та це іррелевантно. Чи йдемо горі чи долі, маємо обов'язок дбати про тіло так одиниці як і народу. Для одиниці чи народу найвищим добром все була, в й буде органічна спадщина, ця суцільність тілесних і духових одідичених якостей, які творять його суть і індивідуальність серед інших одиничних чи народніх індивідуальностей. Ця органічна спадщина в що найменше стількиж само вартна, що річева спадщина, якою так піклується суспільна економія й політика. Що більше! Нарід не складається з річевих дібр ні з посілоостей, а з живих людей. Про це й не мріли Адам Сміс, Мальтус, Кобден і т. п. про це не думають до тепер нинішні суспільники й політики. Кожний тверезо думаючий

чоловік натомість мусить признати, що гаразд і могутість народів багато більше залежить від біологічних як від економічних чинників. Великі переміни й пересунення сил, які послідували хочби в нових віках історії, відбулися головню на національно-біологічному полі. Щойно за ціми пересуненнями сил пішли також пересунення економічні. В виду цього: національна біологія і біологічна політика повинні йти коли не перед національною економією й економічною політикою (як хоче пр. Шальмейер) то бодай у парі посполу, з рівною вагою і вартністю.

Національна біологія й впливаюча з неї національна біологічна політика—це мож сказати найголовніщі глави як теоретичного так і практичного націоналізму. На цім полі мусить націоналізм дбати, всюди під безумовно категоричним імператівом про:

I. Гигієнічне життє всіх одиниць свого народу. Для цього не вистане піднімати просвіту, щоби елементи науки гигиєни прийнялися у всіх шарах народу. Тут мусить модерний націоналізм стреміти до цього, щоби всі члени рідного народу жили в вигідних економічних і суспільних відносинах. Для цього мусить він уживати суспільно економічних реформ ба й переворотів. Модерний націоналізм мусить спинити цей погубний процес, що цілі міліони людей слабують і гинуть тільки від хронічного

недоїдання й лихого одягу й мешкання, під час коли десятки тисяч слабують і гинуть тільки від хронічного переїдання й виніжнювання себе - по розкішних апартаментах. Модерний націоналізм мусить виповісти завзяту боротьбу миршавінню й вимиранню народу по великих містах, ціх самовбійчих інститутах для людства; він мусить спинити їх зріст, зменшити наплив людності до них, привести усіх, що вже конечно мусять жити в місті, до більше природного способу життя і т. п. Всі міри, підприємяті модерним націоналізмом, повинні мати одну наконецну ціль: запевнити народові як найбільшу життєздатність.

II. Веденне доцільної демографічної політики. Воно не легке, бо тут є дві цілі: 1. добутте як найбільшого приросту населення (квантитативна демографічна політика), 2. добутте расово як найлучшого приплодку (евгеніка). За велике стремління до першої ціли шкодить осягненню другої ціли й на відворот, тому потрібний гармонійний компроміс поміж політикою множення народу та евгенікою. Значить: з одної сторони треба уможливити як найбільшій скількості здорових і расово повновартних осібняків народу, щоби дружилися і множилися, з другої-ж сторони треба не допускати, щоби це робили також хворі й расово меншевартні осібняки. Як перша, так (і головно) ця друга заповідь заключають цілу

безліч другорядних заповідей, правил, поучень і порад. На цьому місці навіть назвати їх усіх і то тільки коротенькими заголовками просто неможливо. Тому обмежимося на декількох афоризмах, дотичних деяких тільки питань.

Модерна націоналістична евгеніка мусить всесторонно опиратись на вислідах біологічної науки, головнo-ж на вислідах її експериментальної емпіричної діяльності. З того боку евгеніка мусить пособляти: 1. добрій комбінації одідичених фізичних і умових прикмет батьків, щоби їх приплідники цею доброю комбінацією покористувались самі й принесли як найбільшу користь рідному народові. Тут ходить і про відповідні комбінації поміж членами дотичного народу і про комбінації з чужими народами. Треба беречися комбінацій з менше-вартними осібняками власного народу, але так само а може ще більше беречися комбінації з чужонародніми осібняками, коли вони: а) належать до расово меншевартних народів, б) належать до сусідних або всуміш із нами мешкаючих народів і через мішання з ними вплив чужих народів небажано росте. З цього боку для нас Українців являється корисною комбінація нашого елемента сливе тільки з т. н. північною расою (Скандинавці, переважна частина Англьосаксів, Німців) і зі спорідненими з нами расово південними Слов'янами й Чехами. Натомість некорисними являються

комбінації з Поляками, Москалями, Румунами, Туркотатарами, Жидами і т. п. 2. Пособляти цілковитому знищенню або бодай обмеженню полового проміскуалізму, бо він робить усяку евгеніку неможливою. 3. Доборотись до того, щоби до друження і плодження допускати тільки здорових осібняків. 4. Перевести примусове стерилізованне (вазектомія згл. сальпінгектомія) озібняків, що обтяжені епілепсією, умовою. хоробою, хронічним алькоголізмом і морфінізмом, дегенеративною неврастенією і гистерією, прогрессивними стадіями туберкульози, сифілісом, хоробою Базедова і т. п. (дотичні закони існують уже в 12 із Зєдинених Держав Північної Америки). 5. Перевести примусове відокремленне в доцільно влаштованих асилях небезпечних божевільників, епілептиків, ідіотів і злочинців. 6. Як найбільше пособляти вдержанню і як найглибшому закоріненню моногамічної родини яко головної остой надійного полового добору. 7. Основно переобразувати шкільництво, щоби воно не нищило молоді физично, даючи їй в заміну багацько безпотрібної тарабарщини а так мало солідного знання. 8. Примінити все законодавство, весь політичний і суспільно-економічний устрій рідної національної держави до потреб національної евгеніки, щоби расовому доборові добути як найкраще поле розвитку.

Низка постулятів, яку я саме подав, добута

з конспекту дійсностей, без сумніву сконстатованих біологами. Ці постуляти конечні при веденню доцільної демографічної політики. Погляньмож тепер, як виглядає справа раси у нас, в українській суспільности.

Тут, так само як у справі території, бачимо величезну різницю — просто пропасть між українським людом і українською інтелігенцією. Український простолюдин розв'язує расову справу свого рідного народу добре, українська інтелігенція зле.

Розуміється, що наш простолюдин розв'язує цю справу по своєму, по мужичому. Він не має поняття цро расову гігієну, біологію, евгеніку чи ще що там. Та його питома стара етнольогічна культура, його здоровий „хлопський“ розум і особливий дар помічання дозволяють йому в часті емпірично, в часті так сказати інстинктивно слідкувати за розвитковою лінією української нації, з успіхом безко-нечно більшим від цього успіху, який виказує споконвіку українська інтелігенція.

Нераз аж жахаємося, коли дивимося, як мало український простолюдин числиться з елементарними вимогами гігієни в своєму житті — з осібна в часі хвороби чи кволості свої чи своїх дітей. Ця легкодушність і недбайливість, у злуці з ріжними забобонами є головним та мабуть одиноким гріхом нашого простолюдина проти українського націоналізму — з неї

бач виходить ця фатально велика цифра смертності, що зменшує наш природний приріст.

Поза цим відносини нашого простолюдина до справи раси є на загалькорисні. Наш простолюдин, коли тільки зовнішні обставини pozwalюють, уміє як слід жити. Його їда, що до недавня видавалася дуже негигієнічна, супроти найновіщих результатів науки не виглядає вже на таку. Вона дуже гарно примінена й до клімату й до головного зайняття нашого народу — хліборобства. Перевага рoстинного корму, зглядно мала примішка м'ясного, багато молочних страв — усе те вказує на інстинктовне на позір (в дійсности-ж виходить воно зі старої культури) добирання харчу. Воно як бачимо дуже доцільне. Таксамо доцільна й ноша нашого люду. Вона дуже добре примінена до континентальності клімату України й до життя на вільному воздусі — конечного для хлібороба. Живо пригадую собі, як я в хлопячих роках дивувався пр. Гуцулам, чому вони серед горячого літа ходять у вовняних штанах і баранячих киптарах. Та вже по кількох днях, проведених серед лісів і полонин, я зрозумів велику практичність цієї ноші. Тесаме дотичить ноші інших племен українського народу. Про естетичну сторону цієї справи тут зівсім не бажаю говорити.

Що до домівки й її уладження треба за нашим простолюдином признати теж дуже гарні

прикмети. Там де павперізація його ще не прибила, потрапив він розв'язати питання домівки розмірно дуже гарно. Певно, кожний знає, що хата українського мужика дуже далека від ідеалу гігієни, та коли порівняємо з нею „халупу“ Мазура чи „ізбу“ Москаля або „казу“ Румуна, вона не то що виб'ється на перше місце, але й дуже далеко їх усіх поза собою полишить. З осібна що до чистоти й внутрішнього порядку. Дайте нашому мужикові відрадніщі соціальні й економічні відносини а побачите, як гарно він вмітиме мешкати. На полі домівки він переймає дуже швидко поступові, гігієнічні ідеї.

Наш мужик на загал не любить тісно жити. Хати й обійстя звичайно широко розкинені, не збиті в тісну громаду. Хати вікнами звернені до півдня — наш мужик неначе-б знав, що безпосередне ділання соняшного проміння має важні позитивні результати для гігієни домівки. Любов до цвіту і деревини, котра так корисно виріжнює нашого мужика від польського чи московського, окружав українські хати садами й цвітниками, а це має не тільки естетичне, але й гігієнічне значіння.

Дуже важна позитивна прикмета нашого простолюдина є те, що він не любить мійського життя. Туга до міст, така сильна в німецького, московського бай польського мужика, ще не успіла обхопити нашого. І це саме добре! Бо в цій абстіненції від міст дожив наш просто-

людин до нинішних часів, коли то всю західню Європу обхопив клич за децентралізацією населення й за „огородовими містами“. І тут наш простолюдин несвідомо та давно дійшов до результатів, до яких догрупалась модерна демографія щойно в найновіщих часах: його міста вже здавна були „огородовими“. Погляньмо як виглядають українські місточка й менші міста в цих своїх частинах, що ще заселені українським дрібноміщанством. Сади, городи, серед них хати; широкі вулиці й обійстя, тип життя що найменше на половину сільський у кожному разі більше сільський як у німецьких чи англійських „селах“. Міську погань бачимо щойно в „центрах міст“, що живе серед Жидів, Москалів, Поляків і т. п. українська інтелігенція: погані людські казарми, бруд і нечисть, ніде ні деревини, препогане повітря, пересичене прикрими вонями і т. п. і т. п. Наш простолюдин інстинктивно сторонить від таких „центрів культури“; колиж йому доведеться з конечності жити в них, нидіє швидко. Наш мійський пролетаріят є наслідком того ще миршавіщий як західноєвропейський.

Та найважніщі позитивні прикмети нашого простолюддя дотичать його полового життя. Полового проміскуалізму поміж нашим мужицтвом немає; між усіма мужицтвами Європи, які я пізнав із автопсії, українське мужицтво стоїть без сумніву найвище. І то мимо всяких

вечерниць, досвітків, вулиць, купалів і т. п. А може саме ізза них! Бо після них слідує українське весілля з його калиною розправою, перезвою, хомутом... як далі звено в етнологічному циклі обрядів, у котрому обертається життя українського простолюдина.

Навіть таке гуцульське плем'я, котре завдяки „культурним“ впливам сусідніх Румунів, бере полову справу поміж українськими племенами найбільш легко, цілком не блище до проміскуалізму як пр. польські, німецькі, французькі, італійські верховинці — навпаки даліше.

Моногамічна родина, ця головна остога надійного полового добору, є теж головною остобою нашого мужицтва. Для нього нема „сексуального питання“, мужик не мудрагелює над усякими виідеалізованими порнографіями, а на основі моногамічного устрою робить своє здорово й основно. Без знання засад еугеніки наше мужицтво (розуміється за виїмком багатих кулаків, яким любі зять чи невістка хочби й каліки — та багаті) півсвідомо бережеться перед друженнєм з тілесно менчевартними чи хорими осібняками. Таксамо береже наше селянство чистоти української раси супроти чужих расових примішок. Мішання з Москалями навіть у граничних областях дуже рідкі, з Поляками так само (коли не рахуватимемо Поляками Українців-Латинників), мішаних по-

друзь із жидівським елементом народня психіка не може собі просто уявити.

А результат цього всього? Ось він: найбільший природний приріст населення на цілу Європу, може й на всю землю, люд дородний, гарний, кріпкий, здатний до праці й до вживання життя, відпорний на хвороби, під усіми ціми оглядами у голову переростає всіх своїх сусідів...

Розглянувши тим робом, як стоїть расова справа у нашого простолюдина, придивімося, як вона стоїть у нашої інтелігенції.

І тут знов бачимо те саме, що в справі території. Расова справа ніяк не стоїть у нашої інтелігенції. Наша інтелігенція з погордою відкинула від себе „мужичу некультурність“ і на її місце поставила в гіршім разі добуту з ріжних „поступових“ брошурок чи романів мудрість, в луччім разі-ж... нічого не поставила. І живе приспівуючи свідомо чи несвідомо: *Après nous le déluge!*

Пригляньмося ближче цьому гарному життю!

Гигієною наш інтелігент клопочеться так само мало, як і наш мужик, хоч йому, як інтелігентові, цього не вільно робити. Ціла наша інтелігенція без огляду на кордони систематично переїдається (п. в. коли тільки має за що). Ця справа стоїть багато гірше, як у інтелігентних шарів культурних західних народів.

Такого проценту людей інтелігентних з ґрунтовно попсованими шлунками, як у нас на Україні, не легко зустрінеш у західній Європі, більший процент хибань тільки у Поляків і Москалів. Часто бідькає наша інтелігенція, що наш мужик запивається. Так, він запивається, але переважно тільки раз у тиждень чи в місяць. Це ще не такий то небезпечний алкогольізм, хоч мужичок тоді не раз і рачки до дому полізе або в рові переспиться. Багато гірше — кажуть лікарі — коли чоловік що день алкогольізується хочби й невеликою кількістю хмільного. А так роблять серед люду тільки гіркі п'яниці; серед інтелігенції-ж дуже, дуже багато субектів! Вониж не погорджують, сучасно теж і похміллям „до положення риз“. Виніжнення тіла дійшло в нас до можливо найдальших границь, так з огляду на одежину, як на домівку. Ми покинули народню ношу й прийняли французьку. Добре, модерний націоналізм цілком не бажає від української інтелігенції, щоби вона ходила в шараварах, чумарках, вишиваних сорочках чи що. Нехай-би хто хоче вбирав чи невбирав їх на якісь там народні свята чи що. Та модерний націоналізм вимагає з гігієнічного боку, щоби всякий, що прийняв міжнародню тепер серед європейців французьку ношу, носив її відповідно до вимогів гігієни й не шкодив свому тілу виніжнюваннем. Що до домівки то українська інтелігенція мало

дивиться на те, щоби вона була гігієнічна й вигідна, більшеж на те, щоби вона була або виставна й добра до прийому гостей, або от сяка-така, коби в центрі міста. А вже що до хатнього порядку й чистоти! Коли хата нашогó мужика перевищає в цім напрямі ізби Москалів й халупи Поляків дуже значно, домівка українського інтелігента з правила до-рівнює у нечисті домівці московського чи польського.

Спонукати українського інтелігента до тілесного руху: спорту, мандрівництва, руханки дуже тяжко. Це дотичить не тільки Українців з російського культурного круга, але й українців з німецько-польського культурного круга. Хоч я ні турист, ні спортсмен, то прецінь задля мого бурлацького фаху маю ці справи в евіденції й можу сміло сказати, що вони на Україні дуже лихо стоять. Головно тому, що наша інтелігенція до смішності боїться всякого фізичного папруження, всякої невігоди. Походити день по горах це велика річ, походити тиждень чи два — чиста неможливість. А підночувати під голим небом це божевілля!!! Що варта така інтелігенція з расового погляду, легко збагнути.

Таке негігієнічне життя кожної інтелігентної одиниці мусить на цій суспільності відбитися дуже погано. До того поганого вислідку

дуже багато причинюється негигієнічність українських міст і українського мійського життя.

І на диво дивенне наша інтелігенція з дивним упором тиснеться до таких міст, до такого мійського життя. Про могутній рух у західній Європі, котрий стремить до т. н. огородових міст, навіть верхи нашої інтелігенції не мають поняття. Про стремління до заведення таких міст на Україні нема що й говорити. Що більше! Обсервуючи наших інтелігентів на еміграції, я зайвий раз пересвідчився, що для них саме такі прикмети великих міст Європи являються найгарнійші, які для поступового західнього Europejця є найпоганійші.

Українські інтелігенти в подавляючій більшості вже не міщани, а міщухи. Їх світогляд неслихано обмежений високими мурами, тісними вулицями, дрібними садками міста. Театер, кіно, кабарет, кофейня, ресторан заступають їм культуру, мійські плянтації природу. Поза це їх зір не сягає. Це відбивається фатально на всім, і на політичнім, і на соціяльнім і на економічнім світогляді. Цілком не дивуюся, що наші комуністи закидують усій прочій українській інтелігенції міщанський, буржуазний світогляд. Я до недавна, знаючи блище тільки галицького інтелігента (який, вийшовши звичайно з села, є тільки на зверх міщанином, а задля матеріяльних недостач сливе ніколи не може спромогтися на буржуйство) навіть не при-

пускав, що серед української інтелігенції є так багато поганого буржуйства, цієї міщанської тісноти, цього бажання вживання життя за всяку ціну, цієї жаги за безпардонною наживою, цього чисто буржуйного нехтування всякої суспільної моралі. Просто хапаєш голову в руки й дивиєшся, як легко, як страшно легко й заразом як глибоко прийнялися в нашої інтелігенції чужосторонні лихі впливи...

Та про це докладніше говоритиму в дальших уступках моєї розвідки. Тут, з огляду на расову справу, мушу сконстатувати, що переважаюча частина української інтелігенції це типові міщухи, зі всіми хибами західньо-європейських міщухів, а без їх (нечисленних у прочім) прикмет. Вони так і кохаються в цій поганій мійській атмосфері й не промінялиб її за ніщо, не дивлячись на те, що від тієї атмосфери миршавіють і вони самі й їх діти.

Про яке небудь почуття потреби ведення доцільної демографічної політики серед української інтелігенції нема ні помину. Для цього в неї за мало знання, за мало національного почування, за багато рабського ентузіазму для сусідних псевдокультур.

Квантитативна демографічна політика велить добувати як найбільший приріст населення. В цьому напрямкові за нашою інтелігенцією багато гріха. Її скількість супроти сорок мільйонної маси українського простолюддя рішучо

за мала. Простолюдде України супроти дотеперішної чужої кормиги мало до тепер тільки невеличку спроможність давати вищу освіту своїм дітям і виводити їх у „інтелігенти“. Для того й дотепер тяжить на українській інтелігенції головна заповідь квантитативної демографічної політики: вивести як найбільшу кількість потомства.

Чи вона сповняє цю заповідь як слід? Безумовно ні! Тільки деякі низші шари її сяк так піклуються приплодом, у вищих шарах ледви там і сям найдуться осібняки, що по старому українському звичаю люблять „на запічку дітей копицю“. Все останнє просто втікає від потомства й полишає з цього погляду далеко за собою майже всю інтелігенцію західної Європи. В Галичині, де кожний інтелігент „як не з хлопа то з попа“ (звісно обі ці кляси плодючі!) і де царить ворожнеча супроти польської культури, ці відносини ще доволі здорові. На Буковині й на Закарпаттю під впливом румунської й мадярської „культури“ досить погані. Та найпоганіші вони на землях Великої України, де володіє поміж інтелігенцією російська культура.

Тут бездітність або бодай малодітність панує дуже сильно, головно серед „верхів“ української інтелігенції. Яка з цього виходить шкода для української національної справи, коли приріст свідомих робітників на народній

ниві таким робом штучно зменшується — не потрібую довго пояснювати.

Ще багато, багато гірше стоїть справа квалітативної демографічної політики чи пак евгеніки.

Перше всього на добру комбінацію при подружжях наша інтелігенція дуже мало вважає. Дуже великий, ба переважаючий відсоток одиниць, що найкраще фізично вивінуваних, або не дружитья зівсім або добирає собі дуже погану пару. Розуміється, приплодок у першому разі теоретично ніякий, у другому разі дуже миршавий.

Та це все не така то ще біда, коли річ йде за комбінації поміж самими Українцями. Багато більша біда в тім, що інтелігентні Українці обох полів рішучо вже занадто охочі до супружних комбінацій з чужими народами. Я вже вище тикнувся цієї справи й зазначив, як до неї ставиться наш простолюдин. Наш інтелігент займає і тут цілком инакше становище.

Кожний здорово думаючий чоловік, незатуманений шовінізмом, мусить признати, що мішанне з чужими народами не є нічим злим навпаки звичайно приносить расову користь. Та таке мішанне, 1. не повинно бути законом, а виїмком, 2. не повинно пособляти кріпшанню чужонародних впливів на Україні, 3. не повинно обіймати расово менчевартних елементів. Щож бачимо у нашої інтелігенції?

Процент українських одиниць, що дружитья з чужинецьким живлом, є незвичайно високий. Навіть у такій Галичині, де відносини викопали просто пропасть поміж українським а польським народом, мішані польсько-українські подружжя є над міру часті. Так само часті на Закарпатті подружжя з Мадярами. А що вже на Великій Україні! Там майже, що друге інтелігентське подружжя мішане: то з Москалями, то з Жидами, то з Греками і т. и. і т. и.

Всі ці комбінації противляться безумовно всім законам національної евгеніки. По перше вони стали майже правилом — не виїмком. По друге вони страшно пособляють винародовленню української інтелігенції, а бодай національному індиферентизмові серед неї. В Галичині це звісне кожному, що в мішаних подружжях поміж Українцями й Поляками перевага все лишається за польською стороною; дим усе стає польським й діти завсігди, коли не цілком, то бодай на половину — Поляками. Те саме дотичить мішаних подруж з Москалями на Великій Україні, з Мадярами на Закарпатті і т. и. Подружжя з Жидами, часті тільки на Великій Україні, доводять завсігди до більшої чи меншої москалізації родини. Український інтелігентний елемент не виказує такої ассіміляційної здібности, як український простолюдин, котрий українізує усі чужі при-

мішки й навіть таке відпорне живло як жи-
дівське ціляхом симбіози значно перемінює.
Серед нашої інтелігенції ассіміляційна сила
просто ніяка й комбінації з чужими народами
доводять тільки до розплоджування надійних
кандидатів на всяких „інтернаціоналістів“, коли
не приносять (це на жаль дуже часто!) най-
лютіїших ворогів усього, що українське.

Не менше шкідливі ці комбінації тому,
що всі ці чужі народи, з якими так залюбки
мішається українська інтелігенція, є расово
менче вартні. Що до тілесної сили й краси
не можуть ні Москалі, ні Поляки, ні Мадяри,
ні Жиди рівнятись з Українцями, що до плід-
ности так само. Що до умових прикмет ніяка
з цих націй не може через примішку дати нам
щось дійсно позитивного. Правда рухливість
і меткість, питомі Москалям і Полякам, дуже
придалисяб нерухавому Українцеві, та не вона
одна приходить із метізації. Приходить із неї
зменченне питомої Українцям (простолюдинові!)
солідності й основності ві всім. А ця солід-
ність це наша головна й найкраща прикмета.
Дотично комбітації з Жидами, яка є таким
злочином на погляд нашого простолюдина
й така рівночасно часта у нашої інтелігенції,
треба сказати ось-що: Антісемітизм є безумовно
незгідний з основами як теоретичного так
і практичного модерного націоналізму. Одначе
всі безсторонні етнольоги, расові теоретики

й евгеніки згідно зазначають, що комбінації арійських народів із Жидами є для обох безумовно шкідливі. Що вони шкідливі для Українців з тілесного боку, пізнасть кожний, хочби не був фаховим антропологом, поглянувши на таблиці антропометричних дат Жидів і Українців. Жиди фізично безумовно слабші від Українців, мішанне з ними може хибань виїмково дати фізично надійний приплодок. А добування потомства сеж не лотерія. До того треба ще замітити, що фізично жидівська раса хоч слаба та дивно тривка й жидівська примішка проявляється дуже виразно до третього, четвертого ба й дальшого покоління з усіма її лихими фізичними наслідками. Що до умового одідиченого добра українсько-жидівські мішанці теж не можуть бути вважані доброю комбінацією. Широко розповсюджена серед ріжномастних антисемітів думка, що Жиди з умового погляду безумовно менче вартні від Арійців, перед очима безсторонної науки не може ніяк вдержатися. Правда, цінування в цім напрямку трудне й дуже релятивне що до вартності, так само як цінування пр. що краще, чи велитенська гора чи велитенська ріка. Як Арійці так Семіти, як Українці чи Англьосаси, як Жиди чи Араби умово по своїому вартні. Ціх вартостей з безоглядного боку, самих про себе, ніяк не можна поміж собою порівнювати. Модерний націоналізм.

вважає кожен народ рівновартним продуктом природи й історії. Тільки в кожному поодинокім випадку може теоретичний націоналізм розсліджувати можливості й дійсності, які виходять з комбінації двох чужих елементів.

Одинока добра прикмета Жидів, яку моглиб перейняти українсько-жидівські мішанці це: великочертний змісл національної солідарности. Такий змісл, дуже, дуже придавсяб українській інтелігенції. Інші добрі прикмети жидівства є переважно так само добре заступлені в самім українськім живлі (у простолюдина, не в інтелігенції!): ошадність, пошанівок до родинного життя, значні умові спосібности, бистрість у помічанню, пошанівок для знання. Натомість лихі сторони жидівської психіки як: цинізм у полових справах (у прочім прикметний усім старокультурним орієнтальним народам — для них не шкідливий), мамонізм у всіх соціяльних і економічних відносинах, передчасна умова спілість, яка гальмує дальший надійний інтелектуальний розвиток, за цім поверховність, нахил до доктринерства в науці, в літературі й иншім мистецтві і т. д. цілком некорисні для українського живла. Найбільш некорисний з усього є питомий Жидам нахил до всякого універсалізму. Ці хиби Жидівства з погляду розвиткової лінії жидівського народу не є хибами а навпаки (переважно) добрими і доцільними прикметами. Для нас, Українців се хиби, так

само як хибою для травояда булоб мясоїдне узубленне і на відворот, при незмінності органів травління.

Комбінації з разово більше вартними народами (Скандинавами, Англьосаксами, Німцями, іншими Славянами адрійської раси) серед нашої інтелігенції дуже рідкі. На жаль! бо користь з них булаб велика!

Та ідімо далі. Коли український простолюдин глибоко шанує моногамічну родину й сливе не знає полового проміскуалізму, українська інтелігенція стоїть на прямо противному становищі. Що тикається моногамії й родини відрадніщі відносини панують тільки в Галичині, де недобрий польський вплив значно гальмує національна ворожнеча й тісний зв'язок інтелігенції з селом. На Буковині румунські, на Закарпатті мадярські впливи сильно підкопують моногамію й здорові родинні відносини. Та найбільше спустошення зробили в половому й родинному житті української інтелігенції московські культурні впливи на Великій Україні. Під покришкою „поступовості“, „вільної любові“, нехтування „буржуазної“ чи пак „міщанської“ моралі (*risum teneatis*, бо де-ж проміскуалізм і полігамічні інстинкти так сильно панують, як саме серед буржуазії й дійсного „міщанства“?) творить ся там таке, як каже Гуцул, що май-май!

Годі тут над цім довше розводитися. Ще

тільки зазначу, що половий проміскуалізм і нехтування моногамічної родини приносить величезні расові шкоди українській інтелігенції й тим самим, цілому народові. Нетільки через велике поширення полових недуг... Хитається родина — головна остоя довговічності й надійного розвитку народів (диви: Китайців, Жидів і т. и.)...

Українське шкільництво теж ніяк не хоче примінитись до потреб національної евгеніки. Скинули ми московське й австрійське ярмо й мали спромогу підчас короткої самостійності коли не зорганізувати по нашій лінії наше шкільництво, то бодай виробити основні програми його. І що-ж бачимо, заглянувши до цих нових програм? З одної сторони Збруча стара австрійська, з другої сторони Збруча стара російська тарабарщина, тільки дещо підкрашена на синьо-жовту краску. І то у всіх типах, на всіх ступінях шкільництва. І знов будуть ці школи плодити фізичних і моральних калік і підкалік.

А що вже тикається примінення всього законодавства, всього політичного й суспільно-економічного устрою української держави до потреб національної евгеніки; ліпше не балакати. Дотеперішні українські уряди ніколи й ніде не мали цеї справи навіть на думці, не то в роботі.

Та про це говоритимемо в слідуючих усту-

пах розвідки. Тут сконстатуємо тільки ще раз, що наша інтелігенція в супереч простолюдинові розв'язує расову справу дуже лихо. Наглядний доказ цього вона дає кожному безсторонному своїм фізичним обликом. Помірмо так по сотні чи по тисячці українських інтелігентів і по-стількож українського мужицтва, а допевне схопимося за волосся зі здивування й перестрашу. Бо як так далі буде, фізична дегенерація неминуча! Й від умової мабуть не втечемо, коли так далі робитимемо, як робимо, й не повчимося в нашого „дядька“, як на світі жити, щоби здоровим народом бути!

VII. Історична традиція.

Територію й расу треба вважати головними основами кожного народу. Дехто з шан. читачів звертав мені в розмовах із ним увагу, що таке вирішнюванне цих двох справ і висуванне їх на сам перед не слушне. Цей закид цілком справедливий, коли візьмемо на увагу тільки безпосередній вплив, безпосереднє значінне території й раси для народу і націоналізму. Та їхній вплив не тільки безпосередний; посередний ще більший.

Посередний вплив території й расовотіс є іменно головною підставою всіх дальших прикмет кожного народу: історично-політичних традицій і змагань, мови, культури. Територія й расовість обусловлюють цілий, аж до остан-

ньої точки над „і“ цілий, всесторонно понятий, історичний розвиток народу, в якому політичні і суспільні змагання, мова й культура себе витворили й розвинули. Подумаймо собі пр., як вплинуло географічне положення України на цілий розвиток нашої історії, подумаймо, що воно дало нам татарське лихоліття, козаччину, спромогу колонізаційної експанзії і т. и. і т. и. То знов подумаймо у звязі з цим, якби то нині виглядав український нарід, колиб він не був такий дородний, відпорний, плодючий, а прийшлосьби йому переносити татарське а потім польське й московське лихоліття!?

Тому думаю, що всякий мій опонент, який закидавби мені надто велике акцентування природничих впливів території й раси на нарід і націоналізм, повинен перед усього подумати, що згадані посередні впливи природи це саме суть історії, культури, мови, політики і т. д. даного народу. Спір ішовби тільки іза ріжної назви одних і цих самих річей.

Історично-політичні традиції і змагання, культура, мова між собою таксамо рівновартні для народу й націоналізму як територія й расовість (зновуж між собою). Томуто коли в оцій книжечці ставимо теперечки на першому (зглядно третьому) місці історично-політичні традиції і змагання, це не значить, що придаємо їм більше значіння, як культурі чи мові.

Кожний самостійний нарід, кожна нація,

чи вона має свою державу чи ні, мусить мати поспільну історичну традицію, спільні жертви, спільних героїв, спільні історичні хвилі щастя й нещастя. Це почуття спільно пережитих історичних подій дає головні основи поспільного стремління до спільних ідеалів теперішньої й будуччини. Тим робом будуються підстави цього постійного племінного, який по думці Ренана, в суттю кожного народу.

Історичні традиції вже по самій своїй природі мусять бути прикметні головню вище освіченим шарам кожного народу. Простолюдде всіх, хочби й (а може: перед усього) найкультурніших народів сягає своєю пам'яттю в минувшину тільки дуже неглибоко. Кожному громадянину треба щойно перейти елементи рідної історії, щоби пізнати бодай скелет рідної історичної традиції. Таке-ж не легко дається простолюдині. Зосібна, коли він до того анальфабет — так як наш — з ласки довговічного московського й польського панування.

Коли порівнюємо українського простолюдина з простолюдином культурних західноєвропейських народів, находимо цікаву прояву. Наш простолюдиня в своїм роді „дядько“ і на цім полі соромитись не потребує. Минувшина України, повна таких катастроф, такого страшного лихоліття, з так малим засобом світлих хвилин, ще дуже жива в пам'яті простолюдина, багато живіша як пр. минувшина Ні-

меччини чи Франції в пам'яті німецького чи французького простолюдина. Історична традиція українського простолюдина живе що правда голвно в його історичних чи політичних піснях, в устній словесности. Дехто міг би тут закинути, що нарід цих пісень сам нескладав і передає їх тепер без правдивого розуміння. Бо й такі теоретики в нас були й є. Та це закиди нестійні. Походження цих пісень річ другорядна, вони народні, коли народ їх цілі століття співає. Авторів їх не знаємо; — припускати, що вони були з вищих шарів, ніяк не можна, бо світогляд їх — справжній світогляд простолюдина. До того з досвіду знаємо, що вірші навіть найбільших поетів не стають (так легко або й зовсім ні) народними піснями. Впрочім *probatio accumbit affirmanti!*

Що-ж до розуміння їх, то певне наші мужицькі діти не розуміють цих слів колядок чи щедрівок, які співаються під вікнами в місячну зимову ніч на Україні, в яких згадується про давні походи морем на Византію, про старі княжі часи, в яких повно останків предхристиянського світогляду і т. д.

Та головний черен історичної традиції нашого простолюдина, який лежить у історичних і політичних піснях XVII. і XVIII. віку, всякому простолюдинові дуже добре зрозумілий. Певне, перед українським „міщухом“, „паном“ він не розкриє своєї душі, таксамо як

не розкрив її перед польським чи московським урядовцем. Певне він не стане сипати датами, ні цитатами, неначе адепт історичної науки. Та головну суть давньої визвольної боротьби українського народу проти чужинецького гноблення він розуміє знаменито, розуміє цю неволю й недолю, що після цієї боротьби присіла його злиднями. Що більше! Дуже багато зустрічав я мужиків, що робили дуже влучні порівняння поміж цею минувиною, що зачарована в пісні, та цею теперішністю, що переживати її треба на яві.

Таке зустрічав я в Галичині й на Буковині, в цих межових землях України, куди великі народні рухи доходили сливе тільки так, як відгомінні філі доходять в тихі затоки розбурханих далеко океанів. Тут, на Підкарпатті й Закарпатті історично-політична традиція серед простолюдина дуже слабенька. Якже сильна вона мусить бути на Волині й Поділлі, що вже казати про Подніпрє, Слобожанщину то що!?

Є вона, ця історично-політична традиція, серед нашого простолюддя! Вона згідно дуже сильна й сама по собі дуже гарна. Коби найшовся в нас протягом останніх десятиліть, коли не державний муж, то бодай турток спосібних людей, що змігби використати цю традицію простолюддя для політичних цілей української державності!

Та на жаль, не найшовся у нас ні такий

чоловік, ні такий гурток. Шевченко, почасти й Франко використали цю народню традицію в своїй поетичній творчості, Драгоманів у своїх суспільно-політичних працях. Все це, так сказати, теоретичне й не все вірне використання історичної традиції нашого простолюдина дало українській національній ідеї величезні плюси. Та українська інтелігенція останньої третини століття не вміла піти далі ціми шляхами, котрі їй вказували згадані творці нинішнього українства. І на цьому полі, на жаль, бачимо, що український інтелігент стоїть позаду українського простолюдина.

Практичні результати цієї сумної обставини побачили ми вперше й дуже наглядно при будіванні української державності 1917—1920 р. Це був і є свого роду іспит української інтелігенції з її державотворчого знання. Цей іспит тріває й досі. Дотеперішній вислід був негативний. Та остаточний результат його ще непевний. Він залежатиме між иншим і від цього, чи й як українська інтелігенція використає історично політичні й історично суспільні традиції українського народу. Дотепер будовані українські державні твори як західньо — так і східньоукраїнські були на жаль тільки з імени й ізза деяких маловажних прикрас українські.

* * *

В нинішніх часах, коли поняття історії як науки так високо розвило ся, дійсно трудно

бути безоглядним приклонником тези: історія учителькою життя. Та коли розглянемося в історії не тільки „великих держав“ чи навіть культурних кругів (як це робить нинішня „всесвітня історія“), але в історії дійсно всіх народів, також тих, котрим з різних причин не поталанило стати „великими“, побачимо, що наведений саме старий латинський афоризм таки має за собою, хоч не всю, то багато правди. Бо історія сама по собі, правда, не вчить жити ні одиниці ні народу. Але вона досліджує, що було й як воно властиво відбувалося. І тим робом дає спромогу пізнати динамічно й генетично розвиткову лінію дотичного народу.

Також і ця спромога не є повна. Хоч і як основно перезнавби хто історію рідного народу, то таки не потрапить поставити ніяких витичних ліній не то для злободневної „дрібної“ політики, але й для політики на дальшу мету. Сама історія показує, що звичайно великі політики не бували великими істориками, історики політиками. Виїмки від цього майже — закону дуже нечисленні (пр. Адольф Т'єр). Бо розвиткова лінія кожного народу чи держави це дуже скомплікована кривина. Дрібних і найдрібніших її закрутів не може виворожити хочби й який учений історик. Хибань тільки великі закрути цієї кривини доступні людському передбаченню. Та й то тільки в часті на основі самого історичного знання...

Український нарід належить до тих народів, що їм дотепер не поталанило стати історично „великими“ й заснувати одну з великих світових держав. Історичний розвиток нашого народу відбувався по власній утраті державної самостійності цілими довгими століттями в такій глибокій тіни чужих, щасливіщих народів, що світова наука ще й тепер сама не знає, чи має нас і нашу історію визнати самостійними й окремішними від московського чи польського народу й історії, чи ні. Ця обставина має для наших політичних змагань дуже погані наслідки. Бо наша молода наука мусить тяжко боротися в самому науковому світі, щойно за визнання України й українського народу самостійними одиницями й ломити старі наукові „забобони“ в найвищих наукових кругах. І то тепер в ХХ. столітті, коли про самостійність безлічи менчих і молодших народів знає всякий пересічний інтелігент!

Та є в цій обставині і свої добрі, ба й дуже добрі сторони. Українці жили довгі століття як більше чи менше недержавний нарід. Для їх історії втерті схеми ніяк не хотіли надобитись. Треба було українським історикам шукати нових доріг, нових метод. Не державна історія стала предметом їхніх дослідів, а народня. При таких обставинах соціяльні й духово-культурні сторони історичного розвитку мусіли в нас дуже швидко стати центрами

уваги історичних дослідників. А саме досліди, в ці сторони звернені; дають дуже гарні матеріали для збагнення розвиткової лінії народу.

На жаль, тільки дуже нікчемні окрушки вислідів праці українських істориків перейшли в цю безмежно дрібну суму історичного знання яке є у нашої інтелігентської громади і творить історично-традиційну сторону її національного почування.

Історія української історично-політичної традиції так само стара як такаж історія в інших великих європейських народів. Уже в давних літописях княжої доби зустрічаємо безсумнівні докази існування живої історично-політичної традиції серед нашого народу. Те саме можна сказати про литовсько-руські часи, хоч страшне татарське лихоліття вже успіло добре підкосити старо-українську національну культуру. Ще більше її зруйнувало польське лихоліття, так що аж до Хмельниччини козацтво, тоді головний політично активний чинник українського народу, показує тільки дуже, незначні сліди старо-української історично-політичної традиції. Що більше, воно поруч тієї політичної традиції княжих часів основує нову свобрідну чисто козацьку традицію.

Геній Хмельницького почасти теж і розум деяких його наслідників: Виговського, Дорошенка, Мазепи, старався стару й нову традицію звести в одно русло. Передвчасна смерть

Хмельницького підірвала ті старання в самому їх почині. А потім прийшли ворожі впливи „Руїни“: воєнні й культурні. Вони знищили протягом кінця XVII-го й цілого XVIII-го століття українські історично-політичні традиції так сильно, що тільки нужденні їх останки водилися серед тодішньої української інтелігенції. Задержав її більші відломки тільки простолюдин у своїх історично-політичних думках і переказах.

Із цих дуже невеликих останків відродилася українська історично-політична традиція в XIX-ому віці. Що саме відіграло головну роль в цьому відродженні: чи ця кришка старої традиції в нецілком ще змосковциних і спольщених старшинських і шляхетських родах України, чи величя народня словесність, — декому нелегко рішити. Мені особисто здається, що національно-політичний рух такої величини як український XIX. віку не міг виі рости на кволій основі декількох старих книжок про „борьбу благородного козацько-руського народа з Польщею“, балагульства, витрибенюк чи що. Він міг вирости тільки на широкій, як український степ, основі народної політичної традиції про старі часи на Україні.

Без сумніву годі собі подумати історично-політичних творів відновленої української літератури без Історії Русов, козацьких літописей і т. и., які читали українські письменники.

Сліди цих впливів видні на кожному місці, перед усього в солодкаво-м'лявій романтичності. Та вплив народньої словесности цілком придавлює ці книжні ремінісценції.

Перший і найвищий провідний стовп новітньої історично-політичної традиції українського народу це Шевченко.

Що правда наші літературні критики не раз позвляють собі дуже „критично“ дивитись на ідеї політичних творів Шевченка і приписують їм уже тільки історичну вартість. Та коли поглянемо на них оком незатемненим усякою літературною тарабарщиною, легко побачимо, що Шевченко це дійсно батько новітньої історично-політичної традиції українського народу. Вислів: „без Шевченка нема модерного українства“ — дуже близький до абсолютної правди. Геніяльна інтуїція вповні заступила у Шевченка глибину історично-політичних студій. Дивлючись на справу без обиняків, можемо сміло сказати, що нинішнє українство тільки в дрібницях вийшло понад національно-політичну ідеологію Шевченка. В деяких головних справах воно не то що не пішло вперед, але навіть не досягло його . . . Саме наймаркантніщі вислови Шевченкового „Послання“ є ще й нині дуже, дуже актуальні. Тільки адреси змінити!

Дальші етапи розвитку новітньої нашої історично-політичної традиції зазначують з од-

ної сторони історики як Костомарів, Куліш, Антонович, Грушевський, Липинський, з другої сторони суспільники і політики як Драгоманів, Франко . . . За їх працею наша історична традиція поширилась і поглибилась дуже значно. Та цей надійний розвиток підкосили з кінцем ХІХ. і початком ХХ. століття різномастні універсалізми. Вони розвельможнились по Україні дуже швидко завдяки низькому ступіневи освіти серед української інтелігенції й великій недостаті національного почування серед неїж. Немов бурян на родючій чорноземній ниві . . . Це-ж було багато легше прочитати одну чи дві тоненьких брошурок і стати марксістомцього чи того толку, ревізіоністом, чи правовірним соціалдемократом, соціалреволюціонером чи комуністом чи ще що, як довбаться з трудом і затратою часу по українській історії, географії і т. и., до того ще так нерозробленій і виробляти собі самостійний історично-політичний і суспільно-економічний світогляд. Наш брат спосібний та лінивий. Брошурки різних „єдиноспасаємих“ універсалізмів дуже йому принадобились. Ось: і політично тямучим чоловіком стану і ступлю на шляхи всесвітнього поступу і . . . не коштуватиме це праці!

І намножилось по Україні всіляких . . . істів до несхочу. Всі з „великих слів великою силою“ на устах. Та всі ті слова, на жаль, із „із чужого поля“. Вони розрослись на укра-

їнській ниві дуже гарно, деякі навіть зацвили й видали ріжні „пахощі“. Та видати корисних овочів вони не змогли так само як пальма не стане родити на Україні а наша яблунька на Суматрі... Вислід був тільки оден — негативний:

Універсалізми заглушили розвиток української національної ідеї і неслихано утруднили будову української державности! Колиж вона таки двигнулась на ноги, тоді всі секти червоного універсалізму напружили всі свої сили, щоби новозбудований хором української державности як найшвидче завалити. Це — як знаємо — вдалося їм доволі легко й повно.

*

Для розглядання нашої історичної традиції є можливих кілька доріг. Між ними найбільш надійними являються дві: 1. переходити розвиток цієї традиції на Україні у її діячів і письменників, 2. переходити історію України від найдавніших часів до найновіших і вибрати з неї ці дійсности, що є найважніші для наконечної кристалізації модерної української політичної думки.

Подавши в попереднім уступі коротенький нарис по першій рецепті, тим безпечнійше пускаємося на другу дорогу.

Перші головні дійсности, що їх помічаємо

вже при розгляді найдавнішої історії України є дві: 1. земля й нарід України це дуже великі одиниці, 2. земля й нарід України положені протягом цілої своєї дотеперішньої історії на межах культурних кругів, расових і державно-політичних груп, держав і т. п.

Що до першої справи треба сконстатувати, що: 1. Україна з її округло 1,000.000 км² є що до величини другою країною Європи (творює більше як 1/10 частину її цілої!), 2. Українці (44 мільйони) це мабуть четвертий по величині нарід в Європі. Ціла поверхня суші на земній кулі виносить 149 мільйонів км², з того тільки 28 мільйонів надаються до хліборобської культури. Україна зі своїм у 9/10 хліборобським населенням це ціла 1/28 частина дійсно продуктивного простору на земній кулі!

І так все було в історичній минувшині. Українська земля й нарід були все чинниками першорядної ваги у світовій політиці, свідомо чи несвідомо. Наші історики ще не встигли як слід розчовпати цієї ваги, мабуть багато ще води впливе в Дніпрі—Словутіці, заки вони розчовпають те, що позитивно чи негативно Україна все видатно впливала на світові політичні відносини. Та для нас ясно виходить ця дійсність, що наша справа це не якась там дрібна справа — ось як провансальська; македонська, ірландська, литовська чи навіть великосербська або польська.

Українська справа це велика справа, світова справа.

Це мусять пам'ятати всі, що хочуть установляти модерну історично-політичну традицію українського народу, або бодай тільки її досліджують. Ще більше мусять про це пам'ятати наші активні політики-діячі. За багато вже різних „діячів“ зводило українську справу (і зводить її до тепер) до спільного знаменника зі справами всіляких „малих народів“ Європи. Так само невільно зводити нам української справи ні в якому напрямі на якийнебудь чужий загуменок. Клясичний примір зводження української справи на шляхи політики малих народів дав дослівно вся діяльність наших „дипломатів“ за границею (майже без виїмків!) Такийже сам або може ще більше клясичний примір „чужо-загуменкової“ політики дав славна польсько-румунська концепція отамана Петлюри й його міністра Василька, який дав „ідейний підклад“ Др. Донцову „Підставах нашої політики“. Хоч і як принадно виглядали перспективи в хвилях коли роблено дотичні хибні комбінації, (з осібна для „не — діячів“) та тверда дійсність без ніякого сумніву показала, що вони безвартісні. Всі такі похибки жорстоко мстилися і мстяться на всіх нас!

Томуто є необхідне, щоби наші як історики так і політики вивели справу нашої історично-політичної традиції

й наших історично-політичних змагань прецінь раз на ступінь світовості.

Історично-політичні традиції та змагання різних народів дуже різноманітні. Розглядаючи справу з безпристрасного наукового становища, бачимо, що не тільки традиції і змагання Китайців та Англьосаксів, Японців та Французів, Гіндусів та Німців дуже, відмінні від себе. Відмінні від себе також традиції і змагання сусідних і близько споріднених народів пр. Поляків, Москалів, Чехів, Українців. І то відмінні не тільки на вні: йменнями, фактами то що, але й по всякій своїй суті з усіми соціяльними, економічними, загально-культурними акцессоріями. Не бачать цего хибань догматичні універсалісти.

З цього виходить для науково поставленого українського націоналізму важна аксіома: Української історично-політичної традиції й у слід за цим українських історично-політичних змагань не слід натягати на чужі анальоґії, нераз дуже екзотичного походження. Українська історично-політична традиція сама по собі дуже ориґінальна, дуже неподібна до традицій інших великих народів світа, паралелізувати її з чужими традиціями треба дуже осторожно й то тільки в подробицях, не в суті. Те саме від-

носиться до наших політичних змагань і до збудованої на них національної ідеології.

Ця велика оригінальність української історично-політичної традиції і звязаних з нею змагань виходить у найбільшій мірі з другої дійсності, — котру ми зазначили, починаючи розгляд найдавнішої історії України. Ця друга дійсність — це географічне положення України на межах расових, культурних, політично-державних кругів протягом усеї історії.

Історичне життя почалося на українській території дуже рано — багато раніше, як у подавляючій більшості земель Європи. Як показують археологічні останки, була вже в другому тисячелітті перед Христом на наших землях досить висока культура, що прийшла на Україну зі старинного Орієнту. Чорне море, що по нім плавали фенікійські моряки, було посередником цього культурного напливу, який на мою неміродатну думку поклав одну з головних основ нинішньої етнографічної культури українського народу. Він без сумніву мусів теж положити основи історичному життю. Та про це життя не маємо ніякої відомости, бо затерли його пізніщі кочові лихоліття, в першу чергу кіммерійське й скитське. Для цієї старинної культури була Україна вже визначною „окрайною, межевою

землею“, що наражена була на страшенні за-
верюхи зі сторони сусідного степового про-
стору Ервазії.

Таке саме межове, крайнє становище
займає Україна супроти пізнішого орієнтально-
середземноморського історично - культурного
круга. Його культурні здобутки приходять на
Україну неначе в окраїни цивілізованого світа,
його історично-політичні події як далекий від-
гомін. Дещо сильніше звязана була українська
територія з грецьким культурним кругом і вхо-
дила в його систему як головний доставець
хліба. Але й тут лежала вона на межах „світа“.

Геленістичні й римські часи не принесли,
мимо боспоранської держави й розширення
римської держави на деякі частини української
території, ніяких дійсних змін у цім крайнім
положенні нашої землі й нашого народу. По
„Скитах“ — „Сармати“ й „Аляни“ не дозволяли
втягнути Україну в нове культурне й історичне
життє кінцевих століть старинності. В заранні
т. н. середновіччя прийшли Гуни, потім Обри,
Хозари, Печеніги, Половці...

Все те вислід крайнього положення Укра-
їни. Ціле її історично-політичне й культурне
життє розвивається головно в проміжках ціх
кочових громовиць — підчас їх самих воно
тільки вегетує. Що з того, що повстала стара
київська держава — цей конвенціональний по-
чаток нашої історично-політичної традиції, що

з того, що прийшло християнство, прийшли византійські культурні впливи, коли вся Україна заєдно стояла на страшному пограниччі рас, культур і державних системів!

Це межеве положення тривало й далше. Воно зробило для Українців сливе неможливим розвинути під політичним і соціяльним оглядом у таких розмірах і напрямках, як розвинулися інші великі народи Європи. В останніх трьох століттях середновічча почала скоро рости т. н. західньо-європейська культура молодих тоді романських і германських народів, небавом почалось відродження. Все те мало величезні політичні, суспільні й інші наслідки. Україна вже починала навіязувати добрі зносини з тим новим могутнім культурним і політичним кругом. Та щож! Прийшло татарське лихоліття на цілих п'ятьсот літ і Україна опинилась ще виразніше на краю світа як була колинебудь инде:...

Від XV-го до XVIII-го віку Україна стояла на межах трьох світів: західньо-європейського, орієнтально-музулманського й кочового азійського. Ці два останні світи були позірно сплетені в одно ленною залежністю кримського хана від стамбульського падишаха й іслямом. Та їх суть не була однакова, хоч представники обох цих останніх світів носили у нашого народу поспільно назву „бисурманів“.

Західньо-європейський культурний світ міг

на жаль тільки посередно через Угорщину й Польщу, де західньо-європейська культурна й політична система прийняли тільки частинно, впливати на Україну. Томуто вплив заходу зводився на Україні аж до порогів XIX століття практично до мініма. Тим сильніший був Схід. Завдяки комбінації впливів обох східних світів ми, Українці, щойно в XX-ому віці будемо свою державність. Греки, Серби, Болгари, Румуни, хоч багато слабші від нас, збудували свої державності вже в минулому столітті. Бо мали до діла тільки з одним — орієнтальномузулманським світом.

Кочовий азійський світ відсунено від меж України вже в XVIII-ому віці, орієнтальномузулманський розпадається щойно на наших очах. Оба вони впали й падають від побідного походу на схід західньо-європейської культури, політики, суспільної думки.

Та крайність положення української землі й народу ще не минула. Тисячлітні її впливи вириті немов розпаленим залізом на культурному, політичному, суспільному обличчі українського народу. Ми не були, не є й напевно ніколи вже не будемо орієнтальним народом, однак зачислювати себе без обиняків до західньо-європейських народів ніяк не можемо. Для того готових схем, з осібна політичних і суспільних, взятих із західної

Європи, до українського народу прикладати ніяк не можна, ні теоретично ні практично, без основного розсліду кожного поодинокого випадку. Робили це мимо того як наші народолюбці (так сказати старозавітні націоналісти, до речі дуже мляво), так (і то дуже завзято) наші ріжномастні універсалісти. Розуміється така робота так само не мала, не має й ніколи не матиме ніякої вартости, як не мала б її робота геологів, які хотіли би вповні примінити європейську стратиграфію палеозоїка до південно африканських чи індійських верстов, або хоч би горизонтувати т. н. німецький тріяс (континентального фацієсу) до останньої подробиці після альпійського тріясу (пелягичного фацієсу).

Тут не будемо розводитись над усіми наслідками крайнього положення України й Українців. Та звернемо увагу на одну справу. Український нарід (кажучи кругло) від близько 700 років не міг підлягти ніяким постороннім політично-суспільним впливам так сильно, як інші великі європейські народи. Навіть Москалі чи Білорусини, про Поляків, Чехів і т. и. й не згадуючи, мали більшу спромогу користуватись чужим доробком (чи позитивним чи негативним), як ми. Томуто Українців як нарід ціхує визначний примітивізм — первісність.

Не вживаю цього терміну як синоніму

якоїсь поганої, а бодай некорисної відсталості, назадняцтва. Цей примітивізм українського народу має попри лихі сторони (до речі сказати нечисленні) дуже багато добрих сторін. Він полягає ось на чім:

I. Західноєвропейські політично-державні форми, що їх виробило середовіччє, переробили нові віки й валять найновіщі часи, не змогли на Україні ніколи глибше закорінитись. Монархізм, фєвдалізм, бюрократія, мілітаризм, парламентаризм у „буржуазному“ розумінні і т. и. все те речі чужі українській історично-політичній традиції.

Наслідком цього свого історично обумовленого примітивізму Українці стали в заранні ХХ-го віку до будови власної держави в дуже немодній одежині. Очам західноєвропейського інтелігента (п. б. коли він добре розуміє нашу справу) ми, Українці, представляємося як прецікавий та імпонуючий своєю величиною нарід, — пережиток із раннього середовіччя. Бо хоч і як голосно кричать на весь світ всілякі наші суспільники й клясові політики (починаючи від хліборобів-державників, а кінчаючи комуністами) про клясову боротьбу, буржуазію, куркулів, пролетаріят і т. и. і т. и. на Україні, кожний безсторонний глядач з науковим світоглядом бачить, що Українці — це типовий дрібнохліборобський, селянський нарід, з нікчемними останками (зглядно початками) інших псев-

докляс: великих земельних власників (1%) міщанства (2%), робітничого пролетаріату (3%, все це максимальні цифри!). Сливє всі великі земельні власники, сливє вся буржуазія, подавляюча більшість мійського пролетаріату на Україні — це не Українці, а чужинці, з правила завзяті вороги еманципації українського народу. І так було *mutatis mutandis* від соток літ...

На наше нещастє таких добре поінформованих про нашу справу чужинців немає мабуть цілком. І серед Українців дуже небагато таких, що розуміють дійсні відносини. Драгоманів розумів їх добре, на скільки його погляд не був затемнений дуже сильними в него впливами російської культури. Та він не мав наслідників; старозавітні націоналісти вийшли з моди (цілком заслужено), ріжнородні універсалісти всюди бачуть тільки суспільні заковики й клясові боротьби та вважають „націоналізм“ синонімом „контрреволюції“. Не дивниця, що слухаючи таких голосів, ні чужинець, ні навіть здорово думаючий Українець ніяк не розумів тієї „каші“, що тепер наварилась на Україні. І чужинець доходить у результаті до погляду, що Україна, це гумбуг (у найкращому разі німецька чи инша інтрига), Українець (навіть міністер У.Н.Р.) до викрику, що лучче нехай не буде ніякої України, як вона не має бути... соціалдемократична!

З цього блудного колеса вивести нас може

тільки поставленне справи на генетичну точку погляду. Так велить нам робити новітня антропогеографія. Бачимо перед собою такий цікавий нарід, як Українців — європейський, — а так відмінний свсім політичним і суспільним обличчєм від інших європейських. Щоби зрозуміти його нинішний стан, мусимо крок за кроком досліджувати генетику нинішнього його стану протягом віків усього його розвитку.

І бачимо осьщо: В заранні української історії політично-суспільні відносини прикметні всім арійським народам. Нетільки славянським, бо, завернувши відповідне число віків взад, подиблемо той сам первісний аграрний „комунізм“, „вічевий“ устрій без князів і. т. и. і у Германів (до Хр.) і у Кельтів і. т. и. Дальший розвиток був теж нормальний — такий самий як у інших європейських народів: льокальні князики, вибрані зразу тільки на час воєнної потреби, вплив торгівлі, дружини, чужі наємні вояки, дідичне князівство, оперте на поневоленні праарійського свободолюбного „республіканського“ партікуляризму. Потім бійки князів між собою за поширенне влади, оборонні війни проти настирливих чужинців, престиж князів росте й приходить (у нас) стара київська держава. Приходить на загал подібно як прийшли інші держави великих народів Європи.

Знаємо, що княжий устрій з його акцесоріями (дружиною, боярством, полюддем і т. и.)

був дуже непопулярний на давній Україні. Постійні конфлікти князів із „землею“ чи вічем, а ще краще швидке роздріблення київської держави на муравлище дрібних князівств, служать доказами сеї непопулярности. Сей партикуляризм, що його виводять із ріжних причин історики, найпачеж із засади сеніорату, я назвавби просто поворотом до первісного прарійського роздріблення тільки зі зміною вивіски. І тут аналогії серед інших народів Європи в середновіччі дуже багато. Таксамо рух „татарських людей“ в XIII. віці не стоїть відосібно в історії Європи. Подібні прояви серед хліборобського населення зустрічаємо в Західній Європі навіть ще пізніше (фриські Шірінги, Уот Тайлер, норвежські хлопи і т. и. і т. и.) Оригінальність української історичної традиції на цім полі не полягає на самому факті істнування таких рухів у цьому часі. А полягає вона на цім, що такий стан політично-суспільний як був тоді в XIII-ому столітті, удержався на Україні до кінця XVIII. віку, а *mutatis mutandis* і до тепер. Ось 1917—1920 р. бачимо за незугарністю й непопулярністю тодішних „урядів“ на Україні безліч селянських республік, що ніякої чужої влади не визнають. І падькають до нині ріжномастні українські патріоти і непатріоти, що того дядька не можна до рук прибрати й на його могутніх плечах держави збудувати. Таксамо певне падькав

і король Данило. І був таки, бо мав більшу силу, як новітні українські уряди й уряди на Україні. Та це нічого не допомгло, бо система, яку він піддержував, була нелюба простолюдинові. Сільські республіки 1917—1920 рр. що йно суворі репресії строго централістичної радянської влади змогли приборкати.

І 1917—20 нічого не помагали ні бідькання, ні репресії. Бо ніякий з урядів, що хотіли закріпитись на Україні, не ніс українському народові того, чого вимагає його розвиткова лінія. Одні: різні реакціонери російські й наші таки великі власники й хуторяне несли Україні поворот до давнього. цілком не-симпатичного ладу, до земельного голоду, драчок, пролетаризації, еміграції і т. и. Другі — різні соціялісти й комуністи несли дядькові „великих слів велику силу й більш нічого!“ Соціялізація землі, кажуть одні, трудові господарства, другі, комуна, треті і т. и. і т. Мимовільно дістаємо вражіннє, що зібралася перед ціпом, простим таки ціпом до молочення збіжа, громада „вчених“ і розбирають, що-воно таке в. Згодилася нарешті, що це... спектроскоп, тільки ніяк не можуть погодитися: чи це спектроскоп з призмою чи з решіткою, чи звізданий, чи соняшний. Одні сваряться, що так, другі кричать, що сяк... А тут треба молотити, щоби зерно було й мука та хліб...

Може бути, навіть дуже ймовірне, що

якби стара українська держава не була впала, то український народ навчивбися поволі ходити в ярмі монархії, становості, грошового господарства, освіченого абсолютизму, капіталізму, з соціалізмом, негірше, як ходили і ходять інші європейські народи. Та за крайнім положенням України всякий „нормальний“ розвиток бував неможливий. Приходила чергова воєнна хуртовина від кочівників чи й осілих безпечно за плечима сусідів, і кожний розвиток спинювався.

За часів давньої київської й галицько-володимирської держави почалася щоправда творба чотирьох виразних станів, що моглиби при нормальнім розвитку перетворитись у дійсні класи. Це були стани: великих земельних власників (боярства), духовенства, міщанства і селянства. Татарське, потім польське лихоліття успішно припинили розвиток суспільних клас українського народу й завернули його знов у примітивну схему. Нічого не вдіав проти цього лихоліття вплив литовсько-руської держави й самої-ж української гетьманщини. Всякі почини соціального зріжничкування українського народу не мали ніколи часу добути ґрунту під ногами й миршавіли скорше чи пізніше. Рішаче значінне має будь-що-будь перед усім упадок київської й галицької держави в XIII. і XIV. столітті. Від цього часу наш нарід постійно знаходиться більше чи

менше на „нелегальному становищі“ бездержавності.

Від цієї хвилі бачимо на українських землях цікаві соціологічні відносини. Є монархія з цілим її апаратом — та вона чужа. Сильно зростає кляса великих земельних власників — та вона теж стає скоро чужа, неукраїнська. Бо тодішні „верхні шари“ українського народу так само, як нині, воліють вести подиктовану матеріальними інтересами клясову політику як національну. Українське міщанство ще якийсь час клигає, потім паде й на його місце стає чужинецьке міщанство. Приходить до нас капіталізм — та він теж чужий і родить чужу нам буржуазію і чужий нам робітничий пролетаріят по містах України. Прийшли вкінці бюрократія, мілітаризм, церковна вєрархія — всі чужі — чуженні...

Завше залишалося українським тільки селянство, як стан дрібних хліборобів по селах і місточках, ураз з дрібним ремісництвом, що було з хліборобами звязане симбіотично. Це українське простолюдде мусіло з причини вище наведених обставин бути протягом цілих століть так як одинокою клясою в нашім народі. Виходили з нього щоправда осібняком і цілими гуртами Українці в „вищі кляси“ та вони, скинувши сіряк, звичайно теж скидали з себе й українську національність. Так було глибоко в ХІХ-ий вік, подекуди аж до найновіщих часів.

Кожному такому парвеню дорощі були клясові інтереси, як національні. Кляса, до котрої увійшов, була чужа, неукраїнська — тож і він ставав не-Українцем.

Українське простолюддє видало з себе (теж тільки наслідком крайнього положення України) українське козацтво. Воно, як звісно, стало дуже швидко могутньою народньою міліцією. Завело на своїй Січі державний і суспільний лад, що безумовно відповідав розвитковій лінії нашого народу, й добуло тим способом найкращі кваліфікації на елемент, що може збудувати українську державу. Тож знаємо, що козацтво й будувало її в формі гетьманщини. Та збудувавши, воно почало вести не національну, а матеріялістичну клясову політику, воно не дало всьому народові України землі і волі, бо не хотіло пускати „посполитого в козаки“. Крайнє положеннє України ще мало свою велику силу, чужі культурні й політичні впливи зробили теж своє. І козацько-старшинська каста, в руках якої опинилась судьба України, не маючи за собою українського простолюдина, мусіла загирити українську державність. І тут знов проклін клясової політики!

В XIX-ому й XX-ому столітті українське простолюддє знов видало з себе нову — ніби — клясу: новітню українську інтелігенцію. Попадали сюди й відломки інших „кляс“ та го-

ловний контингент давали таки сини чи внуки дрібних хліборобів. При таких примітивнім стані української суспільності українській інтелігенції відчинялася світла перспектива бути надійним провідником усього народу на шляху політичного і суспільного поступу. Довгий час годі було українській інтелігенції робити инакшу роботу як культурну. Тяжка чужинецька кормига спинювала всяку иншу роботу тюрмами, Сибіром і т. и. Та як тільки чужа кормига змякшала й упала та настав час державно-творчої праці для української інтелігенції, побачили очі наші осьщо:

За низьким рівнем освіти й за недостатчею національного почування ця інтелігенція веде не національно-державну, а клясову політику.

Коби ще вона почувала себе самотійною, одноцільною клясою так, як колись наша шляхта чи козацька старшина! Ще можнаб витримати! Стоялаб уже кріпко українська держава, а там . . . уже якось усе пішлоб! А то поділилась вона на безліч ніби партій, а властиво доктринерських гуртків, чи клік з визначною особистою закраскою і почала завзято сваритись між собою не за життєві справи народу, а за вислови й букви партійних програм. Результати відомі. Українська державність переживає важку кризу. Хто зна, як вона скінчиться. В цю хвилю найбільш правдоподібно є це, що ця

криза скінчиться для української державности негативно. А все за те, що ніяка з т. н. українських партій не взялася ділом до ведення реальної політики. Словами, дуже великими словами, всі вони її ведуть — цю реальну політику.

Головне завдання цієї реальної політики дуже старе, сімсотлітнє: зорганізувати політично українське селянство й на цій тривкій основі збудувати велику селянську державу. Півчверта року минуло від вибуху революції на Україні. Була вже давно спромога згуртувати українське селянство в одну гомогенну, дисциплінізовану, сорокміліонову масу, щупко здинену не тільки тісними класовими інтересами, але й широкими національними. Бо для народу, що складається з більш як у 9/10 зі селян, інтереси селянства, ще дотого в такому визначно аграрнім краю як Україна, асимптотично тотожні з інтересами усього народу. Одначе українська інтелігенція не використала цієї великої, дивно щасливої нагоди, яка була їй дана вислідами світової війни й східної революції, щоби збудувати самостійну українську державу. Недостача національного почування, спричинена впливами як різних універсалізмів так і чужих культур, відібрала українській інтелігенції всю волю, весь хист будування власної держави. Інтелект цієї

інтелігенції був здавна невеликий за не-
достачею ґрунтового знання серед „інтелігент-
ських“ кругів. Се сумне недоуцтво тільки до-
помогло до наконечної побіди універсалізму
в 1918 р. Настала тоді прямо ніби-соціялісти-
чна дурійка, яка з дійсним соціалізмом не мала
нічого спільного. Кожен чоловік, що хотів
щось репрезентувати, називав себе соціалістом,
сливе кожна партія на Україні називала себе
соціалістичною, уся інтелігентна суспільність
кидала що найшумніщими кличами на тему
вселюдських соціалістичних ідеалів.

Науковий природописний світогляд і ос-
нований на ньому модерний націоналізм не має
і не може мати нічого проти соціалізму — віль-
нодумного, дійсно поступового соціалізму-гро-
мадівства, яке змагає до того, щоби завелись
кращі, дійсно доцільні форми суспільного по-
рядку й господарського життя, щоби не було
в суспільності ні визискувачів ні визискуваних
як у економічному, так і в духовому житті,
щоби в міру поступу науки її висліди негайно
примінювались до постійного узвершення форм
і змісту людського життя. Відносини наукового
світогляду й модерного націоналізму до різних
відтінків універсалістичного соціалдемократиз-
му, соціалреволюціонерства, комунізму вже не
такі. Коли вище згадане вільнодумне, дійсно
поступове громадівство йде цілком по лінії
модерного націоналізму, то універсалістичні

соціалізма прямо йому перечать. Усі вони оперті не на науці, а на догматичній доктрині. Томуто вони, ні поступові ні вільнодумні. Томуто вони додумують тільки до кінця капіталістичну систему господарювання, яка в нинішній стадії розвитку матеріальної культури дійсно вже пережилася. Всі вони хочуть на місце громади великих капіталістів, що дійсно тепер володіють світом, поставити меншу громадку більших капіталістів у виді соціялістичних держав. Упрочім система господарювання полишається та сама: домінуюча перевага міст, фабрична промисловість, машинове хліборобство і т. п. в великих одиницях.

Усі універсалістичні системи основані на суспільних і економічних відносинах, які панують у Середній і Західній Європі, почасти у Північній Америці, отже не наших. Та ці системи готові й добре спопуляризовані. Томуто хоч вони так само не пристали до українського життя, як монокль українському дядькови, халпалась їх усею силою українська інтелігенція і стала, поділившись на гурти й кліки (бо дійсних партій, на жаль, ще не має!), „працювати“ для „світової революції“, „соціялізувати“ землю і т. п. І всюди чуйно нюхати контрреволюцію.

Революції конче було потреба, щоби український нарід прецінь раз став господарем на власній своїй землі і позбувся чужинецьких (і деяких своїх таки) експльоаторів. Та ця

революція, що її робила українська інтелігенція, була тільки мізерним пустозвоном.

Дійсну революцію робив і робить тільки український мужик. Він у першу чергу фактично скинув чужинецьке ярмо політичне, яке скинула інтелігентська революція тільки теоретично. По друге він скинув чужинецьке економічне ярмо, зліквідувавши: 1. велику земельну власність, на якій головно спиралися всі чужі влади на Україні; 2. міста, що на поневоленій Україні були без порівняння більше центрами визиску, як центрами справжньої культури. В однім і другім українська інтелігенція помагала тільки „великих слів великою силою“. і то тільки з початку, що найвище до кінця 1918 р. Від тоді вона своїм доктринерством (і иншим!) наконецно надоїла простолюдинові, бо спинювала його революцію. І український простолюдин висовгнувся з рук своїх природних та нездарних провідників і пішов своїм шляхом, шляхом нормальним для простолюддя, в якого є тільки своя зглядно висока та по суті примітивна етнольогічна культура. Розуміється вона ніяк не могла вистачити до такої великої річи, як будування власної державности. Енергія позбавленого проводу простолюдина виладовувалась очайдушними повстаннями, Махнівщиною і т. д. А справа української державности так, як впала...

Таке є нинішнє становище — при кінці

1922 р. Воно в цілком природною консеквенцією неслихано реакційного становища української інтелігенції супроти селянської революції й бажання селян закріпити за собою її висліди. Політичні провідники нашої інтелігенції й вона сама звикли гвалтувати на контрреволюційність селянства й його непослух владі своїй-же — українській. Якже тут селянинові було слухати таких провідників народу, з котрих один уважає селян за страшну чорну масу, що має потопити всю українську інтелігенцію, а другий знов виразно заявляє, що „народ держиться не друком, тільки буком“?

Результати цього всього, занадто добре відомі, щоби над ними ширше розводитися. Та йдім далше. Розуміється тут не місце розбирати докладно всі хочби й важніші тези нашої історичної традиції. Тут обмежимося на декілька афоризмів, що тикаються найважливіших подій і напрямків у нашій історії.

М о н а р х і я — це перша справа, яку зустрічаємо, переглядаючи нашу історію. Чи в нашій історичній традиції монархічна традиція? І в і нема! Відповідь здається без сенсу, та годі дати инакшу. Київська і галицько-володимирська монархія, це неспірні факти нашої історії, почасти і литовсько-руська. Для поверховного судді видаються різні моменти з монархічних часів України дуже світлими. годі правди де подіти: Якби стара українська

держава перетривала татарське лихоліття, то монархічна ідея так само закорінилася в Українцях, як у Англійцях, Німцях чи Скандинавцях. Та тверда рука історичного розвитку вимазувала і ще все вимазує монархічні симпатії з української ідеї. Це вимазування йде від чужих монархій і їхньої кормиги. За старших козацьких часів мабуть ще були деякі симпатії до монархії серед українського народу (Король — Короленята і т. п.). Та вони швидко щезли з виїмком деяких останків, що доховались аж у нинішні часи серед української шляхти й козацьких старшинських родів. Відродження української національної ідеї не принесло ні одного монархістичного тону в своєму акорді. Щойно в останніх часах, спираючись на епізодичну (1918 р.) гетьманщину, деякі найбільше праві українські гуртки стали на монархічному ґрунті. В своїй пропаганді покликаються вони на те, що український селянин прикро відчуває теперішнє безладдя на Україні й дуже часто згадує про потребу „господаря“.

Коли це послідне дійсно правда, то це значилоби, що український селянин став монархістом. Історична традиція напевно не причинилася до того. Стара українська монархія була так мало симпатична селянству, що коли його козацька міліція відбудувала українську державу, ця держава стала не монархічною, а гетьманською на колишній лад, себто, респу-

блікою. На шлях монархізму могла, може й зможемо допровадити українського простолюдина тільки . . . українська інтелігенція. Як — скажу зараз. Головною основою української історичної традиції є своєрідний республіканський устрій і своєрідна демократія, обое з визначною фєдєралістичною закраскою. Первісний устрій українських племен, вічевоземський елемент у часи київської і литовсько-руської держави, запоріжський і городово-козацький устрій, перші часи Гетьманщини, Орликова конституція і т. п. потверджують із усіх боків цю основну характеристику нашої історичної традиції, підчеркнули це саме нераз Костомарів, Антонович, Драгоманів, Грушевський і и. Розуміється цей український республіканізм і демократизм все були й є дуже оригінальні й своєрідні. Протягом цілої української історії вони уявлялись чужим народам — з окрема Полякам і Москалям дуже дивними й поганими прикметами, які треба до нащадку винищити.

І тепер, в нинішню хвилю український республіканізм і демократизм нікому не подобається. Ні Західній Європі, ні Польщі, ні Московщині (все одно якій). Це ще не велике лихо, з ним ще далиб ми собі ради, якби самі були згідні між собою бодай що-до осягнення головних національно-державних ідеалів. Та страчне лихо є в чім іншій: у цім, що мо-

дерна українська інтелігенція, на словах така ультрареспубліканська й така ультрадемократична, в своїх державних ділах показала як визначно антиреспубліканська й антидемократична. Правління Центральної Ради, при таких гарних початках, дуже швидко зійшло на олігархію з визначною закрускою безоглядного централізму. Гетьманщина 1918 р. це не була республіканська Гетьманщина нашої традиції, а централістична абсолютна монархія, що правила бюрократично. Уряд Директорії замінив монархію на олігархію та задержав централізм і бюрократію в новому, що правда, виданні та зі старими хибами і без старих добрих прикмет. Народнього заступництва, цієї основи кожного республіканського ладу — ні слуху, про автономію чи федерацію земель, яка лежить у традиції й під нинішню пору доконче потрібна — і не згадує! В кінці уряд Директорії перемінився *de facto* в монархію.

Диктатура в тяжких кризах держави — це річ, коли не конечна, то бодай дуже потрібна. І кошовий отаман ставав на Січі паном життя і смерті, коли прийшла хвиля небезпеки. Та диктатура на Україні можлива тільки як українська диктатура, оперта на згідній волі народнього парламенту, на публичній opinіи широких мас (дійсних, а не цих фіктивних — що живуть тільки в устах партійних провідників).

І то тільки тоді, коли держава втратила вже територію, або є в останній небезпеці її втратити, і то тільки на основі парламентарної ухвали, і то тільки тоді, коли в оточенні диктатора в сіль землі! Радянська Україна була також сама олігархія, з бюрократичною за-
краскою й виразними об'єднательними тенденціями, що довели швидко до повного злиття з Росією.

Чи це все не працює pour le roi de l'Ukraine? Вже тепер усі чужинці, що знають дещо краще стан нашої інтелігенції, кажуть: „Україна як що має бути, може бути тільки монархічна, бо з такою інтелігенцією республіки не збудуєте й самостійність утратите!“ Що від цих слів робиться в душі нам, старим ученикам Драгоманова, нам, що стараємося додумати критично його думки до кінця?

На нашу думку Україна повинна бути республіканська. Колиб навіть і прийшла в теперішньому переворотовому часі монархія (що не є виключене), довгого тривку їй ворожити не можна.

Приходимо тепер до другої важної справи. Українська історично-політична традиція йде дуже виразно на розріз із традицією та змаганнями грошового господарства й капіталізму. Ці універсалістичні струї світового господарства все приносили й приносять величезні шкоди як українському

народові, так з особна розвиткові, навіть істнуванню його національної ідеї. Кожний, хто трохи поглибив своє знання історії України у XVI і XVII, потім у XIX. і XX. віці, мусить мені признати, що це, що я сказав* не є ніякий парадокс. Згадані шкоди вийшли з цього, що суспільний і економічний устрій українського народу був такий примітивний. Іншим (головно західно-європейським) народам розвиток капіталізму навіть помагав до розвитку національно-державних стремлінь. Нам ні. Мимо цього всі наші політичні й суспільні партії стоять менше або більше на основах капіталістичного господарства. Ріжні струї соціалізму й комунізму на позір цілком перевертають ці основи. Та на жаль, тільки формально, в дійсности, як я це вище доказав, цілком ні.

Натомість дійсно ніхто в нас не додумався до цього, що економічний розвиток цілого світу (отже також і України), тепер знов навернути мусить до природного господарства. Розуміється до модерного, на наукових основах опертого. Екстензивне господарство, ведене машинами й сезонними робітниками на таку велику скалю в XIX віці, зустрілося вже в першому десятилітті XX-го віку на непереможний мур природних перешкод. Прерії Зєдинених Держав і Канади, пампаси Аргентини і т. и. розорано до можливих границь; нові поля треба здобувати нечувано коштовною

ірригацією, давні поля, поважно виснажені екстензивним господарюванням, дають щораз менчі жнива. Якщо техніці не вдасться продуктів тропікального плантаційного господарства зробити повновартними заступниками наших збіжєвих пород, то ціла теперішня система добування поживи дуже поважно загрожена. Так само грабіжну господарку, як у хліборобстві, веде капіталізм у підземних скарбах землі й у великому промислі, при чім марнується не тільки матеріял, але, що важніше, людей і то страшно марнується! І тут стоїмо уже в найблищому часі перед страшною кризою.

Одинокий вихід із цієї кризи, в яку заганяє ціле людство універсалістична система господарювання, в інтензифікація хліборобства. З новітньої економічної географії знаємо, які маси поживи добувають з маленьких клаптиків землі китайські хлібороби, чи хочби нідерляндські або болгарські огородники; знаємо, що дрібний хлібороб годує пропорціонально вдесятеро більше всякої худоби, як найбільш поступовий, „машинний“ великий землевласник і т. и. Досвіди останньої війни доказали, що навіть густо заселені, сильно зіндустріялізовані краї Середньої Європи змогли від біди самі себе вижити, колиби мали доволі рук до інтензивного оброблення землі. А розв'язання, чи хочби злагіднення харчевої справи, спинилоб похід індустріялізації,

торгової спекуляції і т. п., що звязані саме з нестачею поживи на власній землі.

Інтензифікація хліборобства прийти мусить скорше чи пізніше. Щасливі тоді ці землі й народи, що встигли вдержати своє дрібне селянство. Бо машини, хочби найкращі й сезонні робітники чи батраки, хочби найбільш охочі, тут не вистачать. Тут потреба любови до землі, індивідуального її трактування, яке неможливе в нікого, тільки в дрібного хлібороба п. в. освіченого і поступового. Ми, Українці, між усіма великими народами Європи з цього боку найщасливіші. Історична традиція доказує нам, що ми від століть видатно „селянський“ нарід, у теперішньому часі наш нарід у поперх 90% складається з дрібних селян і їх інтереси з природи мусять бути череном наших суспільно-політичних змагань. Забезпечім спеціальним суспільним законодавством селянські господарства від дроблення чї купчення, даймо дрібному хліборобові гарну освіту й фаховий провід і нагляд у господарюванню. А тоді й існування української держави й (що важніше!) українського народу запевнене не на століття, а на тисячліття!

Як я вже вище зазначив, ми не зустрічаємо серед великих народів Європи ні одного, який, що до історичної традиції й теперішнього стану, творивби добру аналогію до українського народу. Та є на світі один нарід —

Китайці, що уявляє собою деякі цікаві аналогії до Українців. Це так само *par excellence* хліборобський нарід, як ми, з таким самим глибоким демократизмом і почуттем гуманності, також з дуже типовою етнографічною культурою, тільки безмірно старшою й вищою як наша і т. п. Своя річ, це нарід жовтої раси, якому хибує цієї „іскри божої“, яку різні історики хочуть бачити в арійських народів, який тому від віків жив під патріархально — деспотичним царем, який є 8 до 10 разів численніший, як ми, якого історія сливе на півчетверта тисячі років старша від нашої. Та це був завжди типово хліборобський нарід, в якому інші класи дуже тупо творились і швидко занепадали з виїмком купецької й інтелігентської (мандаринської), нарід, що вже перед Різдом Христовим переводив плянові аграрні реформи, себто розділи лятіфундіїв між дрібних хліборобів, нарід без шляхти й магнатів. Так само, як ми, переживали й Китайці татарські лихоліття й до недавна були під чужинецькою кормигою.

Що найцікавіше й найважніше у Китайців? Це, що вони і довговічний і вічно молодий нарід. Їх історія починається документально около 2600 р. до Христа, на довго перед Гаурабім і Рамзесом. Підчас митичної мандрівки Дорів обсервують китайські астрономи наклін екліптики! Скільки то народів кануло в пропасть

мунувшини від цих часів, скільки імперіялістичних держав, скільки суспільностей змиришавіло! А Китайці мимо страшних перипетій їхньої історії, хоч заkostenіла під чужинецькою кормигою їх висока культура, перетривали Египтян, Вавилонців, Асирійців, Римлян, Греків, ростуть щораз більше в силу й загрожують „жовтою небезпекою“ цілому „білому“ світові!

А все тому, що китайська суспільність і держава завсігди опиралася на дрібнім хліборобі, до нього достроювала цілий суспільний і економічний лад.

Лісові горбовини й родючі наплавні низи вказали Китайцям таку дорогу. Нам указують таку саму дорогу родючі чорноземні ровені України. І застановімося, що краще? Чи індустріялізація, капіталізація, зглядно, соціялізація за всяку ціну, імперіялізм і „блискуча“ та коротка будуччина, чи на громадівстві оперта система селянського природного господарства, без фальшивого блиску та з запорукою довговічності й вічної молодості українського народу?!

Наведеного думаю досить, щоби на науковій основі виставити осьяку ціль для новітнього українського націоналізму: Постановленне й укріпленне української національної держави на всіх землях, що суцільно заселені українським народом. Форма цієї держави повинна бути республікансько-демократична

й опиратись на тісній федерації автономних по суті поодиноких українських земель. Є суспільно-економічна суть української держави повинна полягати на селянстві, інтензифікації хліборобства (з виключенням лятіфундіїв) й сільсько-господарського промислу, без банальної, в нас неможливої й небажаної загальної індустріялізації й гіпертрофії міст.

VIII. Мова й культура.

Розглядаючи справу нашої мови зі становища новітнього націоналізму, мусимо в першу чергу пригадати собі, що рідна мова, це не тільки символ єдності, не тільки „однострій народу“, але також головна підойма його політичного й культурного розвитку, головна передумова його поступу, вкінці одна з головних керм міжнародного життя в війні й мирі. Не так то дуже помиливбися той, що уважавби останню світову війну війною людей, що говорять по англійськи, французьки, італійськи проти людей, що говорять по німецьки. Чужа, незрозуміла мова цеж перша річ, що немило вражає всякого, хто зустрів чужинця. Щойно по цім приходять інші немилі вражіння зі звичайними консеквенціями.

Справа мови для всіх великих народів Європи (й майже для всіх „малих“) вже давно на позір неактуальна. Самостійність їхніх мов здавна признана, теоретично і практично. Мимо

цього бачимô там велику старанність і чуйність. Становище Українців і в справах мови дуже оригінальне. До недавна поза Українцями тільки дуже нечисленні одиниці знали, що українська мова самостійна й окремішна від московської чи польської. Коли Українці почали найновіщу фазу своєї визвольної боротьби, обізвавсь величезний хор „обєдинителів“ не тільки з московської і польської сторони, але також від Французів, Англіїців, Німців, Чехів, Сербів і т. и., заперечуючи самостійності української мови. Тепер сей хор дещо притих. Але нехай би нам не вдалося збудувати своєї національної держави! Тож то підніметься той хор із здвоєною силою.

Се одна з причин, чому для новітнього українського націоналізму справа мови мусить бути справою першої ваги. Друга причина лежить у цій безспірній дійсності, що без запанування української мови в уряді, школі, війську, церкві і т. и. України — неможливий у цій величезній країні ніякий розвиток, ніякий поступ.

Всякому, що хоч трішки заражений універсалізмом, ці вислови здаватимуться або неправдивими, або бодай грубо пересадженими, шовіністичними. Та на жаль так не є. Навіть цей тісенький націоналізм Українців, що бореться тільки за рівноправність чи панування рідної мови на рідній території, не є ніяким шовінізмом. Се продукт елементарної житте-

вої конечності не тільки для українського народу, але й для цілого людства. Бо коли українська мова не прийде по всій Україні до свого права, то сорок мільоновий нарід її буде масою, засудженою на культурну й економічну смерть, буде велитенською колодою, що довгі десятиліття спинюватиме похід цивілізації на Схід. Чужі мови, як доказав наглядно історичний досвід, не змогли й не зможуть, дати Україні освіти й поступу. Вони своїм дотеперішнім пануванням спричинили на Вкраїні тільки страшний анальфабетизм серед простолюду й недоуцтво серед інтелігенції. За цим пішли великі культурні, економічні й політичні шкоди для одної з найбагатших країн Європи й землі. Досить їх уже!

Розглядаючи справу мови, мусимо таксамо як у багатьох інших справах сконстатувати, що український люд зробив у цій справі все як найкраще. Він витворив собі мову, яка що до одноцільності, чистоти, багацтва, гнучкості, милозвучності й музикальності ледви чи не перша поміж усіма славянськими мовами. Він держиться цієї мови дуже кріпко, не тільки в менше- чи рівнокультурнім середовищі, але також у вищекультурнім. З американських емігрантів Українці розмірно найдовше задержують свою рідну мову.

Цілком инакше ставилася протягом віків і ставиться тепер до своєї рідної мови українська інтелігенція. Вона перше всього завсігди відзначалася тим, що не привязувала ваги до своєї рідної мови. Як тільки прийшов до нас перший універсалізм — християнство, в його орієнтальному виданні, наші інтелігентні шари почали вживати в письмі сливе тільки літургічної староболгарської мови. І це тривало з малими змінами ні менче ні більше, а вісім століть! За цей довжезний час українські інтелігентні круги зробили для української мови тільки дуже небагато. Щойно в ХІХ. віці витворилася українська літературна мова. Та й то інтелігенція взяла тільки скарб живої мови від простолюдина, неначе підняла діамант, що лежав на шляху. Та вона не вмiла його як слід огранити, щоби з нього зробився брiлiант, що блестiвби на весь свiт. До того ще й прийшла нова хвиля універсалізму. „Поступовцеві“, „соціялістові“ не лицювало збільшувати ряди „націоналістичної публіки“, всесвітні ідеали якось не хотіли проходити крізь горло в українській свиті, краще було їм одягтись у московську рубашку, польський кунтуш, чи що . . . Головно в двох останніх десятиліттях справа мови через це все рішучо за мало пішла наперед. До цих одначе внішніх причин прийшли й другі внутрішні. Одинокі катедри української мови й літератури були до 1917. р.

тільки на університетах давньої Австрії. „Не поталанило“ осягнути одної з них Ів. Франкові . . .

За цим і пішла ця нещасна неодноцільність нашої літературної мови, з осібна між „галицькою“ й „наддніпрянською“ мовою. Вона поволі вирівнюється та наварила вже аж за багато всілякої несмачної каші. Не було б її, коли-б наші чільні „україністи“ як слід попрацювали цих дваїцять років!

Я не фільольог і цілком не бажаю збільшувати ряди „знавців“ української мови. Та відважуюся зробити одну увагу і поставити деякі постуляти тільки як оден із Українців, що працюють на царині природописних наук. Літературна мова — кажуть — у нас вироблена, часописна — кажуть — менче вироблена та швидко вироблюється. Те саме кажуть і про наукову мову. Я цьому послідньому мушу рішучо заперечити. Може бути, що для т. н. гуманістичних наук (розуміється крім філософії!) нашу мову вже достаточо прилагоджено. Та для природописних наук цього не зроблено. Знаю це зі свого власного дваїцятьсімлітнього досвіду й від моїх товаришів по фаху. Що з того, що кожний з нас (говорю про Львів) приготувив з великим накладом часу й труду українську термінольоґію для своєї дисципліни! Ця робота неначе в воду канула, крім кількох комуналів (пр. „галичан-

щина“, „мертвеччина“, „чудасія“,) ніякого відгуку не було. Зі сторони українських „язикознавців“, хоч їх при кожній іншій нагоді виринають цілі полки, не було ні помочі, ні поради, ні навіть основної оцінки. Що гірше! Прийшла своя державність і шкільництво, появилися деякі шкільні підручники, й ми остовпіли — термінологія цілком инакша й складена так легкодушно, що для наукових підручників вищого типу треба буде робити термінологію цілком на ново.

Та термінологія це ще не все. Ще гірше стоїть справа з фразеологією. Наш простолюдин уміє навіть найбільш скомпліковані обставини переказати коротко та ядерно. Кілька слів просто по мистецьки збере й уставить і ціми кількома словами висловить більше як інтелігент таким самим числом речень. Певна річ, що він не потрафить висказатися таксамо коротко й ядерно про замотані проблеми філософії, біології чи астрономії. Та це не його річ, це річ українських учених язикословів. Вони мусять подбати, щоби літературна українська мова могла віддавати таксамо коротко й ядерно найскладніщі поняття з найтрудніщих віток науки як мужича мова віддає поняття поглядно таксамо трудні для мужичого світогляду.

Та українські язикослови й з ними ціла хмара непрошених „знавців“ працюють у цілком

иншому напрямі. Найважливіша їх праця це систематичне обіднювання української мови. Це обіднювання відноситься як до форм, так і до лексики і переводить ся систематично й безоглядно. Стрімголов у Провансальщину. Всю увагу звернули вони на письменну мову для літератури, історії і т. и. Для наук, у яких приходять складніщі предмети, явища, відносини до обговорювання, вони не працюють а вироблена ними бідна мова рішучо не вистарчає. На основі дослівно всіх словарів української мови, разом узятих, не можна написати навіть популярно-наукової книжки вищого типу з якої небудь галузи природознавства, так, аби ця книжка була й науково гарна й легка до читання. Що вже й казати про чисто наукові твори! А прецінь народня наша мова така коротка й виразна в вислові, так легко й коротко віддає всі наші думки...

Оттут треба швидкої й радикальної заради. Коли ми самі будемо трактувати й далі українську мову тільки як середник для „домашнього обихода“ й для гарної літератури, дещо історії і т. и., то чужі народи тільки утвердяться в переконанні, що вона це тільки льокальний хлопський діалект, щось у роді гіршого видання провансалського, нездібний до представлення вищої думки. А ми могтимемо тільки штигулькати на шляхах поступу!

*   *   *

На полі національної української культури бачимо ось що: український простолюдин має свою дуже самостійну й окремішню від сусідних етнольогічну культуру. Вона так на матеріяльному як і на умовому полі без порівняння вища від етнольогічної культури Румунів, Мадярів, Словаків, Поляків, Білорусинів, Москалів, словом усіх сусідніх народів. Управа землі, годівля худоби, народне будівництво й ремесло, народне мистецтво, музика, словесність, форми життя, а що найголовніше народній світогляд і народня філософія українського простолюддя стоять так високо, як у ніякого простолюддя не тільки згаданих сусідних народів але також у простолюддя найкультурніших народів Європи.

Українська інтелігенція, стаючи до великого діла, до будування загально-національної культури, мала у виду цього найважливішу частину діла неначе зроблену. Не тільки була вже тривка, наче скала, підвалина під храм рідньої культури, але був солідний матеріял на стіни, дах, навіть на внутрішнє обстановленнє, прикраси і т. и. Все це походило з етнографічної культури українського простолюддя.

Коли не дивитись на давнину, то можна сказати, що українська інтелігенція будує храм національної культури від поверх сотні

літ. Подивімось що вибудувала інтелігенція сорокміліонового народу за цей час.

Ось цей образ:

На тривкій, мов скала, підвалині здіймаються стіни. Пожалься Боже, що це за стіни! Тут і там стоїть декілька гарних і дуже високих стовпів, що підпирають дах, інші стовпи тонкі, миршаві або недокінчені. Між ними кусники стін то з мармору, то з камяного муру, то просто ліплені з глини, то тільки хворостом заплетені. Та стіни не цілі, більша частина цього місця, що його мали займати стіни, світить порожнею й дозволяє всіляким вітрам і негодам доступ до нутра храму. А доброго матеріялу сила силенна — та лежить порозкидана по землі. Дах є, та якийже він! Тут добрий кусень даху з золотої бляхи, там знов кепська гонта, там гарна поливана дахівка, сям знов драниця. Останнє діри й порожня. Зате на вершку даху тут і там всілякі прикраси — деякі гарні, деякі чудернацькі, навіть смішні... У нутрі розклад на причуд добрий, пивниці чудові й просторі, так, що всю „техніку“, потрібну для освітлення, оплення і т. и., можна на причуд гарно там примістити. Основа підлоги тверда й гладка, наче з криці лита. Та сама підлога то з паркетів то з дощок, то цілком її нема. А по коридорах і саях, попри деякі гарні й доцільні річи... хламу, сміття, бруду до несхочу.

Тепер короткі пояснення цього сумного образу.

Підбудова храму, підвалини, пивниці, долівка — це простонародня етнольогічна культура нашого народу. Стіни це знання в найширшому значінні — не тільки наука й примінена наука, але й уся сума позитивних відомостей у всякої одиниці серед народу. Дах це мистецтво знов у найширшому розумінні: гарна література, малярство, різбарство, музика і т. и. Нутро це зміст і форми товариського і національного життя.

Роздумавши це, не оден з українських культурних робітників затрясється з обурення й пічне вичислювати ймення й факти. Та тут пригадаю йому ось що: ми, Українці, нарід поверх сорокміліоновий, наша земля займає цілу одну десяту частину Європи. Наш культурний добуток мож порівнювати тільки з англійським, французьким, італійським, німецьким, московським. І хоч історичні лихоліття нас страшенно били, та все таки наша загально-національна культура не повинна бути нища, як пр. польська чи чеська. А прецінь так на жаль є.

Причин цієї сумної дійсності є (головних) чотири. Дві перші я вже згадував: недостача глибшого знання у нашої інтелігенції й недостача в неї національного почування. Дві другі, це вплив ріжних універсалізмів (головно чер-

воного) і вплив чужих національних культур. Недостача глибшого знання не дозволяє нашій інтелігенції зорієнтуватись загально в цьому великому ділі будування загально-національної культури й вести це діло солідно. Тому воно робиться нерівномірно, доривочно, по ділетантськи. Недостача національного почування робить українську інтелігенцію нездідною до визискання цих великих скарбів, що лежать у нашій простонародній етнольогічній культурі, і примінення вислідів цього використання до будови загально національної культури. Впливи універсалізмів заставляють нашу інтелігенцію відтягатися від будування рідної культурної домівки, щоби віддатись будуванню „всесвітньої нової культури“. А що якоїсь культури таки треба, то українська інтелігенція шукає її в сусідів. Цеж дуже легко. І... можна без обиняків сказати:

Ціла українська інтелігенція це, культурно беручи (з малими виїмками) Москалі чи Поляки, тільки що ці Москалі і Поляки говорять по українськи й називають себе Українцями.

Хоч і як далеко поступила культурна нівеляція в Західній Європі, та там цього не зустрічаємо. Німець, Француз, Англієць відмінні від себе не тільки мовою, але й тим, що зовемо німецькою, французькою, англійською

„культурою“. Кожний освічений чоловік знає, що наука, література, різні галузі мистецтва, навіть спосіб життя, товариські форми і т. д. і т. д. инакші у Німців, инакші у Французів, Англійців, Італійців і т. д. хоч усі ці народи належать до західно-європейського культурного круга. У нас цього нема. Наш мужик дуже відмінний культурою від усіх своїх сусідів, наш інтелігент ні.

Починаймо з матеріальної культури. Тут українська інтелігенція нічого оригінального не витворила, а держиться цупко московських, почасти польських взірців. Як Москалі так Поляки що до матеріальної культури стоять дуже низько. Та це пусте для нашої інтелігенції. Вона не може доглупатись до того, щоби брати взірці матеріальної культури від дійсно культурних західно-європейських народів і нічого не бачить поза своїми безпосередніми сусідами, до речі мало культурними. Що більше — вона не раз просто чваниться цим, що вона вихована на високій російській культурі! Щастє, що вже вимерли ті, що так само чванились високою польською культурою!

Ці чваньби відносяться впрочім не так до матеріальної, як до умової культури, що до її обговорювання тепер переходимо. Щодо матеріальної культури справа для кожного думаючого Українця ясна: техніку хліборобства, скотарства, лісництва, водяного господарства,

торговлі, лучби і т. п. мусимо переймати у Англіїців, Скандинавців, Німців, Французів і т. и., туди висилати нашу молодь на науку, з відсіля виписувати спеціалістів на Україну.

Щодо умової культури українська інтелігенція теж просто невільниця московської почасти-ж польської культури. Як погубні є їхні впливи, я вже не раз доказував у статтях і книжках. Тут обмежуся тільки коротким критичним оглядом: 1. польських і московських умових культурних впливів, 2. головних царин умової культури нашої інтелігенції, як оставали під ціми впливами.

Чи польська й московська умова культура дійсно такі вже нічого не варті? питає сторонній глядач.

Певно! відповість український шовініст (небагато їх у нас є, але є!). Поляки це карикатура західноєвропейських народів, їх культура також карикатура західноєвропейської. А Москалі цеж Аззіяти! дикуни! За цим його бесіда напевно здегенерується в лайку...

Вислови того роду, на жаль дуже часті, дають зайвий доказ на цю сумну правду, що правдивого, новітнього націоналізму в нас не має, є зате мілкенський і дурнений шовінізм. Новітній, на наукових основах опертий націоналізм мусить признати, що як польська так і московська „інтелігентська“ культура значно

вищі як це, щоб можна назвати інтелігентською українською культурою.

Інакше м. и. годі булоб зрозуміти, чому ці обі сусідські культури так довго й широко панували й панують серед т. н. вищих шарів українського народу.

Відколи староукраїнська київська культура як під напором татарського лихоліття, так наслідком систематичного нищення з боку старопольської держави й суспільності неконечно впала (XV—XVI вік), почала польська культура дуже швидко ширитись по українських землях і в другій половині XVII. віку обняла цілу тодішню українську інтелігенцію на всіх землях України. Польщина й латина, польські звичаї й моди панували всевладно по всій Україні й сягали навіть глибоко в московський, хоч і як тоді ще дошками забитий світ.

Відірваннє Лівобережа від Польщі, руїна Правобережа обмежили що правда польські культурні впливи від сходу, та ще більше зміцнили їх у західних українських землях. Тут вони панували щораз виключніше аж до кінця XVIII-ого віку. Від тоді вони обмежались формально на Галичину й Холмщину, та ще аж у другу половину XIX-го віку були ще дуже сильні на цілій Правобережній Україні.

На Москалів XVII-го віку дивилась українська тодішня інтелігенція як на неотесів, варварів, покликані в Московщину до Петра

й підчас його пановання Українці вважали себе й були справжніми „культуртрегерами“. Та дуже швидко все пішло на виворіт. Від Петрівських часів починає дуже швидко розвиватись російська інтелігентська культура, скомбінована з західно-європейських впливів і старомосковських культурних елементів, своєю чергою знов зложених зі староруського, фінського та татарського культурного майна. Ця російська культура росла дуже швидко в гору і в ширінь, вже в другий половині XVIII століття „просвіщенний“ Великорос згорда дивився на „грубих хахлів“. А в XIX-ому столітті російська культура, як культура величезної світової держави, підпирана цілим велитенським її апаратом, яко наймогутніщий засіб об'єднання, завойовує цілу імперію. Розуміється Україна не творила виїмку. Її інтелігенція в межах російської держави майже без спроб оборони піддалася впливам російської культури. В початках XX-го століття почала російська культура передіставатись навіть до Галичини, де находила приклонників не тільки серед тамошніх руссофілів але і серед переконаних Українців. Вони бачили деякі принагідні зверхні форми російської культури у братів Придніпрянців і переймали їх, думаючи, що вони суто українські.

Часи будови української держави й сьогоднішні доказали, як погубний був для справи

політичного визволення України вплив чужих культур: польської й московської.

Про таксамо погубний вплив малярської нібікультури годі тут розводитись. Він що правда допустився повного культурного вбивства на частині української нації, та обмежився тільки на $1\frac{1}{2}$ % всеукраїнської національної території.

Зате над польською а ще більше над московською культурою мусимо докладніше застановитись.

Польська умова культура стоїть поглядно дуже високо. Польська наука, хоч не видала учених великанів, стоїть порівняно дуже високо як на науку народу, що саме в ХІХ столітті, коли наука зробила такі величезні поступи наперед, не мав державної самостійности. Польська література дуже богата, має багатьох великих письменників, є гармонійно розвита. Таксамо гарне в Поляків мистецтво. Їх малярство, різьбарство, навіть штучна музика стоїть значно вище від цих самих галузей мистецтва на Україні. Полові й родинні відносини, (головно під французьким впливом) правда дещо нездорові. Та товариські форми, взоровані на західноєвропейських, хоч подекуди заносять пересадою, та все таки дуже вироблені. В суспільному житті дуже видатний нахил до аристократизму й своєрідного буржуйства, відраза до правдивого демократизму й погорда до селянства. В націо-

нально-політичному житті Поляки тип „народу панів“, нетолерантні, імперіялістичні, шовіністичні.

В польській умовій культурі є одна прикмета, яка заслугує вновні на наслідування з боку Українців. Це національно-патріотична закраска цілої польської культури, це всюди присутна любов до минулого й до майбутнього рідного краю й народу. Ці признаки бачимо всюди і в науці, що силою розтягяє Польщу від моря до моря, хрестить питомі українські чи білоруські живини — *variatio polonica* і т. д. і т. д., і в мистецтві. З особна польська порозборова література мусить бути для нашої світлим взірцем напрямків і почувань. До певної міри не завадилоб нам теж, як антідот проти російських впливів у цім напрямі переймати деякі добрі сторони польських товариських форм.

Та на загал польська культура для Українців ніяк не надобиться. Це типова культура імперіялістичного народу-пана, який нічого не забув і нічого не навчився. Загальний світогляд польської культури аристократичний, та не аристократія духа а аристократія звичайненька, шляхоцька в її основою. Польська умова культура збудована не на етнольогічній культурі польського простолюддя. Вона навпаки й дотепер не найшла шляху до його душі, вона збудована понад ним, не на нім. Взорувати мо-

лоду українську культуру на польській значилоб відривати українську культуру від її народного коріння. Це для нас не можливе й неприємлиме. Польська культура гарна, та для Поляків — не для нас.

Російська умова культура квантативно, почасти теж квалітативно стоїть ще вище як польська. Російська наука, головню завдяки могутній підтримці держави, розвинулася дуже значно і видала кількох великих учених світової слави (пр. Менделєєв, Воєйков і т. д.). Великі російські белетристи XIX в. (Тургенєв, Достоевський, Толстой, Горкій і т. д.) добули собі світову славу й гурти завзятих приклонників у всіх цивілізованих народів. Російське мистецтво теж досить високо розвите й має в деяких своїх представниках європейську славу. Головним атутом російської культури була все обставина, що це була офіційальна культура такої великої й могутньої держави.

Слабою стороною російської культури є прикметні її полові й родинні відносини. Правда — тільки з української точки погляду. Для московського народу питома для него половина проміскуальність і дивно нетривка звязкість родини (снохачество у простолюддя, надто велика на наш погляд свобода в подружних звязках і т. д.), не приносять ніякої шкоди. Перейняті яким небудь іншим європейським народом,

хочби й нашим, вони зруйнувалиб його дуже швидко.

Таксамо прикра російська культура з боку товариських форм. Під тоненькою плінкою „розвязности“, „хлібосольства“, недобре перетравлених західноєвропейських впливів і т. д. криється необузданість, грубість, брутальність, безоглядність, навіть варварство. Ці прикмети помагали й помагають Москалям держати в послуху підвласні собі, головно-ж азійські народи. Та для нас, що маємо так гарно розвигати, дуже гуманні товариські форми нашої простонародної культури, російські взірці дійсно не причім. На суспільно політичному полі москóвська культура видатно хилиться до екстремів. На позір вона хилиться посполу і до автократії і до ольократії. Та в дійсності ці два екстреми є в російській умовій культурі на диво змішані зі собою в одну саламаху. В кожній великій одиниці, що її видав московський нарід, в кожнім напрямі його народньої думки є така мішанина автократії й охльократії, деспотизму й рабства. Результатом такого обличчя умової російської культури в суспільно політичних справах була й є суспільна і політична олігархія. До революції панувала горстка бюрократів і капіталістів з царем на чолі над мільоновими масами рабів. Революція 1917 р. не могла піти шляхами європейських революцій саме ізза цієї автократично-охльократичної саламахи, прикметної росій-

ській умовій культурі. Мусів прийти совітський устрій, в яким ця сама мішанина виявила себе як найкраще й дала Росії знов горстку комуністичних олігархів. І всяка евентуальна будуча форма влади в Росії мусітиме мати таку-ж саму олігархічну основу.

Годі мені тут ширше розводитись над цією справою. В кожному разі нині вже кожний освічений Європейець знає, що на суспільно-політичному полі між Європою та Росією зіє непрохідна пропасть. В Європі тези суспільних наук і політики є вислідами життя, їх примінюють до його еволюції і ставляться до них все і всюди критично. В Росії — це якісь відірвані від життя догмати, над котрими „інтелігенти“ російської культури ХХ-го віку диспутують цілком так самісінько як їх предки диспутували пару століть тому назад над сугубим чи тригубим „Аллилуя“, над тим, чи має бути „рожденна не сотворенна“, чи „рожденна а не сотворенна“, чи казати, „Господи помилуй“ чи „О, Господи помилуй“, чи хреститися двома чи трема пальцями і т. д. і т. д. Тоді бач були в моді релігійні справи, нині модні суспільні й політичні заковики. А вислід є той, що ніде й ніколи не було й нема такого розбуялого доктринерства, такого виключного оперовання дешевенькими кличами, такої неспілої прінципальності й мілкенської поступовості і т. д., як саме серед інтелігентів російської культури.

Томуто ці інтелігенти такі нездарні в народній, суспільній і політичній роботі, томуто по розбиттю давньої царсько-бюрократично-капіталістичної олігархії мусіла невблаганою konieczністю прийти нова совітська олігархія. Хто не має царя в голові, мусить його мати на троні, формальнім чи неформальнім!

Кожний, хто бачив, які страшні і шкоди принесла розвиткови української національної справи ця обставина, що українське державне будівництво опинилося 1917—20 в руках інтелігентів російської культури, мусить признати, що молода українська культура мусить берегтися російських культурних впливів на цім полі як огню. Нічо нише а політичне й суспільне російське сектантство (в нас це зовуть евфемістично партійністю!), перенесене живцем на український ґрунт, зруйнувало українську державність і завдало погубні удари українській культурі!

Бо російські культурні впливи підпомагають як найкраще ці дві головні хиби української інтелігенції, які я вже вище підчеркнув: 1. загальне її неуцтво, 2. недостачу в неї щирого національного почування.

Російська умова культура визначається дуже видатною зівнішністю й поверховністю. Ця поверховність видна і в матеріяльній культурі і в науці і в формах товариського життя

і в політиці і в рішанню суспільних і економічних справ і т. д. і т. д. Такої недовченої й поверховної інтелігенції як російська, ніде не зустрінеш, хибань на Україні. За те ніде инде не зустрінеш теж такого пустомельства й балакунства, таких шумних фраз і загальників.

Хоч це здається парадоксом, та кожний сяк так обізнаний з російським світом а безсторонний чоловік мусить признати, що російська умова інтелігентська культура не є московськоюнародною. Московський нарід її не творив, коли її „творено“ з гори, не брано від народу й його простонародньої культури сливе нічого. Томуто інтелігент, вихований на російській культурі, так далекий від московського (й усякого иншого) простолюдина, що праця серед народу і для народу для него не під силу. Остання революція дала на правдивість цього погляду зайві докази.

Не диво тому, що російська культура заражує українських інтелігентів національною індиферентністю, яка так погубна для української справи. Українство взагалі в суті опирається на українському простолюдді й довго, довго стояло тільки на чисто етнографічних основах. Що-ж було робити серед української громади інтелігентови, хоч Українцеві з походження та перейнятому російською культурою? Для него мужик був що найвище конечним злом. У домартівські часи такий осібняк просто

відвертався від усього, що українське. Ставши 1917 р. „мартовським“ Українцем, для „мужицького“ народу працювати не вмів і не хотів.

З усього наведеного, хоч і як воно кученьке, виходить без ніякого сумніву, що нам Українцям від російської культури годі чого небудь корисного навчитись, Та все таки є в ній одна прикмета, яку вартувалоб і нашій наслідувати.

Це великочертність російської культури, яка відбивається дуже позитивно на всіх її витворах, на всіх людях, що нею перейняті. Не думаю тут про цю безмежну фантазію, безпримірну блягу, маняченне на тему власної величини і т. и., які так часто проявляються на цій царині. А думаю про це почуття величини й світовості рідного краю й народу, рідної культури, це ставляння всім їм великих цілей, світових цілей, менше з тим: чи конструктивних чи деструктивних. Царизм хотів володіння на світом, а бодай над континентами старого світа, большевизм хоче розпалити світову революцію на цілім земнім гльобі, навіть серед бідолашної російської еміграції повстає нова великочертна думка „Ісхода к Востоку“, думка, що вірить у величезну будуччину Росії як могутності не європейської а євразійської, яка має запрягти до свого світовладного воза всі азійські народи, політично й куль-

турно. Її „наукові“ основи смішні (пр. концепція переміщування культурних і політичних центрів світа в області щораз то низшої середньої річної температури!) та з кожного слова так і бє почуттє величі Росії й московського народу, почуттє їх великої будуччини, їх великих світових завдань.

Така великачертність доконче потрібна й українській культурі. Борони нас Боже від мегальоманії, яка так часто робить Москалів смішними, та ми. Українці мусимо прецінь раз поставити собі як нарід завдання й установити методи, якими ми могли дійти до виповнення цих завдань. Так ці завдання, як і ці методи мусять бути примінені до величини українського народу, до величини й світового значіння української землі!

Розглянувши цім способом коротко суть цих чужих культур, які від віків впливають на український нарід, перейдемо до короткого розгляду ріжних ділянок його культури, щоби пізнати її нинішний стан. Він не світлий під цю хвилю.

Наука це слово дуже часте в устах людей польської, а ще більше московської культури. Так само тому часте воно на устах українського інтелігента. У Москаля воно фраза, у Поляка в части теж, в українського інтелігента по змозі ще більша. Тільки що

Москалі, як державна нація, з величезними засобами, дійсно двигнули свою науку розмірно доволі високо. Правда, що головну пайку зробили покликані з закордону чужинці, правда, що поза кількома великими іменами нема в московській науці цього сірого полку солідних наукових робітників середнього й малого типу, правда, що доривочність і ділетантство там усюди панують. Та все таки московська наука стоїть бодай квантитативно найвище поміж усіми славянськими. Мабуть безпосередно по ній слідкує польська.

Ми від століть бездержавний нарід. Нам недопступні були й є такі засоби, які мали й мають не тільки Москалі, але й Поляки, Чехи, Сербо-Хорвати, Болгари. За те всі ці народи багато менчі від нас. І в них нема такої високої просто-народньої культури як у нас, культури, що велить кожному простолюдинові, здобувати вже в ранній молодості всю суму „простого“ знання. Й це „просте“ знання не таке то мале й несконпліковане, як думає український міщух. Мимо всіх лихоліть ми повинні в виду цього мати науку, яка між славянськими уступалаб хіба тільки одній московській. Та на жаль так не є. І квантитативно і квалітативно наша наука уступає польській і чеській, сербохорватська й болгарська ледви чи її не дорівнюють. Трохи стидно!

Вина не лежить тут у самих українських

учених. Є між ними доволі людей з іменами Вина лежить у цілій нашій інтелігентній громаді. Вона рішучо замало інтересується знанням і просто потапає в морі неуцтва. Томуто й видає вона так мало наукових робітників, так мало підпирає їхню роботу. І в результаті дістаємо низький стан нашої науки.

Ще в давніх віках татарського й польського лихоліття можна було сяк-так оправдати цей малий інтерес до знання серед наших тодішніх „інтелігентів“. Та в ХІХ. і ХХ-ому столітті неуцтва нашої інтелігенції нічим не оправдавш. — Була страшна московська кормига з ріжними заборонами. Добре! Та хтож боронив українському інтелігентові займатись наукою! Коли не як „фаховцеві“, то бодай як любителеві. Кілько то завдячує пр. астрономія, ентомольоґія, ботаніка, геольоґія і т. п. саме таким дрібним любителям: сільським попам, учителям, лікарям, антикарям, лісничим і т. п. А що вже гуманістичні науки — там число таких солідних ділетантів легіон! Та це в інших народів — у нас такого немає. У нас навіть учителі середніх шкіл, що мають просто обовязок робити дещо на науковому полі, сливе нічого не роблять, щож доперва казати про інших інтелігентів. Це вже добре, коли вони часами дещо „легкого“ прочитають.

З цього всього виходить цікавий *circulus vitiosus*. У першу чергу йде неуцтво, яке в за-

страшаючий спосіб поширене поміж нашою інтелігенцією. При розмірно дуже значних умових спосібностях, що прикметні кождому Українцеві, й при так само питомій Українцям силі чуттєвої сторони душі, виходять сумні наслідки. Інтеллект, не вигімнастикуваний знанням, піддається дуже легко з одної сторони ріжним універсалістичним доктринам, з другої сторони легко доступний самовдоволенню й почуттю всезнальства. Це всезнальство, основане звичайно тільки на більшій чи менчій кількості аксіоматичних фраз, а проте воно дуже голосне й дуже претенціональне. Воно й докінчує цей блудний круг. Таким всезнайкама не хочеться ніяк збільшувати свого знання, тому вони самі лишаються недоуками й ширять недоуцтво дальше і ширше поміж суспільністю.

А відворотна сторона медалі! З загального становища треба сконстатувати, що в таких відносинах не може бути на Україні майже ніяких людей дійсно вільнодумних і з самостійним світоглядом. На цім страшенне терпить політичне й культурне життя. Що до дрібніщих річей, то мож легко сконстатувати ось що:

Не маємо на рідній мові до тепер ніякої енциклопедії, навіть одно-двотомової для народа. Так само не маємо ні наукового ні популярно-наукового підручника (про шкільні нема тут що згадувати) по філософії й її спорідне-

них науках, по всесвітній історії, історії все-світної літератури, по язикознавству, археології, астрономії, геології, мінеральогії, фізиці, хемії, біології, ботаніці, зоології, землезнанню, словом у майже всіх науках. І т. п. Ще гірше! В самому українознавстві зіють страшенні прогалини. Одна історія України розпоряджає систематичними науковими конспектами, з деякого боку також література й язикознавство. Одначе де є (поза артикулом Хведіра Вовка в „Український Народ“) научний конспект української етнології, де є научний конспект землезнання, статистики, геології, фльори, фауни і т. п. України? Де є атляси України: Історичний, географічний, статистичний і т. п.?

Тільки в малій часті винні тут „українські учені“. Дещо більше винні українські накладні, бо працюють дуже несолідно, несистематично не стараються „виховувати“ публіку. Та найбільше винна сама наша інтелігентна публіка. Вона любить саму „легку“ лектуру, її й видають накладні, а на енциклопедію, конспекти, атляси . . . нема „коштів“, бо при такій публиці наклад видно не оплачується.

Таксамо лихо, як з наукою, стоїть справа з літературою й всілякими галузями мистецтва. Те, що ми маємо на цих полях, ніяк не лицює народові сорокміліоновому, що має до того так високо розвитку простонародну літературу й простонародне мистецтво. Я ніякий фаховець на

ціх полях умової культури, тож можу тут говорити тільки як рядовик — член громади. І констатую ось що: Коли наша протонародна література (устна словесність) найбільша й найгарнійша поміж усіма славянськими, то наша „штучна“ література стоїть серед славянських ледви може на третьому місці та й то тільки завдяки Шевченкові й Франкові. Вона дуже неповна, страшно доривочна — світить величезними прогалинами. Де в наша епіка, де в наш історичний роман? — прецінь наш народ має величезний епічний хист (думи і т. п.)! Де наш сучасний роман? Де ці великі й численні драми, що повинні були наче гриби по дощі вирости в ці страшні часи? Ми, звичайні смертні, ждемо від нашої літератури неначе каня дощу цеї цілючої й живучої води, яка дозволила б нам витривати у важкій боротьбі за нашу державну самостійність і соціяльне визволення, ми „дураки“ ще все думаємо, що література повинна вповні відзеркалювати ціле життя народу в даній епосі й чекаємо, чекаємо... Ще одна лірика милосердно часами дещо нам кине, неначе каплю води серед пекельної спраги. А впрочім дістаємо переважно речі, що більше або менше торкаються... сексуального питання.

Не хочу дальше говорити на сю тему. Думаю тільки, що найважливішим постулятом у цій справі є: негайно перевести на україн-

ську мову твори всіх дійсно великих письменників всесвітньої літератури. Може зволять їх прочитати наші літературні титани, може додумаються до того, що в таке время люте, яке переживаємо від пару десятків літ, не пора гратись у „штуку для штуки“.

Багато лекше, як літературі, можна простити невиробленість нашої музиці й плястичному мистецтву. Вони без меценатів наче риба без води. Інша річ, що при такій великій музикальності нашого простолюдина виглядає наша штучна музика вже надто слабенько. З усього мистецтва ще один театр мимо крайно непригідних умов досить гарно поставлений.

Та покиньмо вже ці більше може теоретичні міркування й перейдім до культури в буденнім життю.

Наш простолюдин, як селянин так і маломищанин-хлібороб, має завдяки своїй старій культурі й своєму індивідуалізму дуже вироблені форми поведення з людьми. Вони так само своврідні й гарні, як ціла ця безліч звичаїв і обрядів, з якими звязане ціле життя українського простолюдина від початку до кінця року, від колиски до гробу.

Нічого подібного не бачимо в нашій інтелігенції. Вона поза народною ношею (звичайно неповною, нестилевою, нераз цілком непотрібно вживаною), поза декількома не-

доломками народних звичаїв і обрядів, нічого від простолюдина не навчилася. Протівно вона цурається цієї „мужиччини“. Натомість наша інтелігенція все приймала й приймає з безкритичним, просто „телячим“ захватом чужинецькі форми поведення, звичаї й обичаї, будь вони добрі чи злі. Розуміється, наша інтелігенція й тут вірна своїм засадам: Вона наслідує не Англіїців, Німців, Французів, а Польків і Москалів. Вплив польський і що до сили й що до простору менчий. За те московський вплив розвельможився не тільки по всій Наддніпрянщині, але (вже навіть перед війною) почав поширюватися в Галичині.

Я не ворог російської культури, — вважаю її дуже сильною, аналогічною до англосаської серед германських культур, думаю, що вона дуже гарна й доцільна. Та для Москалів — не для нас. Нам вона безумовно чужа й шкідлива. Не тільки тому, — що Москалі наші безпосередні сусіди й що за культурною владою мусить іти й політична на довгі віки. Не тільки тому, що російська культура не виросла з простого народу, а з вищих його шарів і коли тепер вона демократизується від якогось часу, то наближається вона до московського простолюддя, не до нашого. Головні шкідні для нас прикмети російської культури: в знанні зівнішність, у суспільних і політичних справах розвезеність і грубість, в загальнім

характері слабій змисл до дійсностей при крайнім мистицизмі, туманна щирість при чудернацькій дрібничковості, мішанина фаталістичної резигнації з задористою „широкою натурою“ (Krumbacher) для московського народу не страшні, бо йому питомі і згідні з його розвитковою лінією. Для нас вони убийчі. А прецінь...

Є така книжка. Зоветься вона *De moribus Ruthenorum*. Писав її Віктор Ген, Німець, у формі афористичних споминів із Росії в рр. 1857—1873, правда не без жовчі та з великим обсерваційним хистом. Прочитаймо її уважно. Хоч там описують майже тільки самих Москалів і московські відносини, то сливе на кожній сторінці подибуємо таки — наших, українських інтелігентів...

Grattez un Russe et vous trouverez un Tartare — каже стара французька пословиця. Новітний український націоналіст мусить з острахом сконстатувати: *Grattez l'Ukrainien et vous trouverez un Russe*...

З острахом, бо тут лежить величезна небезпека для будучини українського народу взагалі. Українська інтелігенція, на жаль, не спромоглася ще ввійти на надійний шлях при будіванні рідної національної культури.

* * *

Ось і кінець моїм нарисам про основи українського націоналізму. Дуже багато справ

прийшлося мені тільки з легка зачепити, багато більше цілком промовчати. Загальний результат моїх дослідів дуже сумний. Треба констатувати, що серед української інтелігентської громади дуже мало навіть старосвіцького, вузького націоналізму. Новітнього, наукового, вільнодумного цілком немає.

А треба його дуже. Всі Українці повинні собі прецінь раз з'ясувати, що дійсний новітній націоналізм це не партійна справа, зрозуміти, що національно повинні думати й стреміти всі Українці без різниці партій: від анархістів і комуністів до крайніх правих. Бо навіть правдивий космополітизм, інтернаціоналізм, без націоналізму неможливий. Майбутнє загальне об'єднання людства в одну одностайну громаду, з природописної конечності не може ніколи відбутись поза народами, а при народах, при доцільнім розвитку новітнього націоналізму. Космополітизм будучини це могутній акорд величнього хору народів, у котрій кожний нарід співає свій голос. А не універсалістичне об'єднання... дручком, що за одним махом ударить по всіх струнах фортепяну відразу...

ІХ. Декілька слів на кінець.

Мої розглядини основ українського націоналізму не мають ніякої претензії ні на повноту ні на глибину. До цього першого треба було б довголітніх студій на різних

царинах науки взагалі, до цього другого
інакшої форми — не короткої популярної
книжочки, а парутомової наукової монографії.

Вислід цих розглядин, як бачимо, дуже сумний; показалося, що дійсного націоналізму, якого вимагає нинішнє положеннє українського народу, в нас не має. Що його не годен заступити ні мілкий, старомодний ніби — націоналізм наших правіщих партій, ні — псевдо-соціалістичний чи псевдокомуністичний універсалізм наших „лівих“, доказала найкраще ця страшна катастрофа, яка постигла українську державність в останньому п'ятилітті. Ми хотіли будувати національну державу. До збудування національної держави конче потреба, щоби дійсний націоналізм перейняв наскрізь як найширші круги народу. Бо універсалістичні кличі можуть будувати тільки супранаціональні (властиво антінаціональні) держави на основі територіяльної спільности економічних і політичних інтересів.

Дійсного націоналізму, що відповідавби і змістом і формою нинішнім часам, не було в українського народу 1917—1922. Всякі сурогати, на яких треба було опирати державне будівництво, завели й мусіла наступити катастрофа.

Чи ми багато навчилися з тієї катастрофи?

На мою думку не багато, думка небагато. Наші „праві“ думають і далі в старих кате-

горіях, наші „ліві“ далі віддаються з витрівалістю, що гідна ліпшої справи, поборюванню всякого прояву національної думки. Соціяліст В. Старосольський публікує книжку п. з. „Теорія нації“, в якій всілякою діалектикою зводить націю в дійсности до якогось безтілесного фантому, соціяліст Е. Гуцайло з більшою щирістю зводить її до фікції. З „правих“ Д. Донцов, у питомій йому одежині типового російського публіциста, радить оперти національно-державні змагання Українців на Польщу й Румунію й розуміється на Францію, забуваючи, що Польща й Румунія в купі мають куди замало сили, щоби тільки допомогти до розв'язання української проблеми й як „союзники“ показалися дуже ненадійними. Знову-ж В. Панейко, в одежині західньо-європейського публіциста, дуже зручно пропагує східно-європейську федерацію, забуваючи, що вона далаб Україні на разі великі економічні некористи й поставилаб під знак запитання розвиток Українців як нації взагалі. Мимохіть приходить думка, що в української інтелігенції крім згадки короткого часу власної державности, згадки, що є світла далеко не для всіх Українців, не лишилося сливе нічого від величезного зриву 1917 і 18 років. Всякому безсторонному здається, що справа української державности стала на цілі десятиліття неактуальна ...

Не диво, що признаки зневіри щораз мно-
жаться, як у краю так і серед еміграції...

Чи опускати нам руки?

Ні! Стократь ні!

Українська земля така велика, так вигідно
положена, така богата, український нарід та-
кий великий, здоровий, здібний, має такі цінні
завдатки в своїй простонародній культурі, що
перед цім краєм, перед цім народом відчиня-
ються в будуччині величезні можли-
вості.

Україна може й повинна бути головним
осередком європеїзації Передньої і Центральної
Азії. Вона може й повинна бути головним зве-
ном у цім ряді країв європейсько-арійської
культури, який повинен одноцільною полозою
обхопити цілу північну півкулю здовж при-
близно 50-го рівнобіжника північної ширини.
Великі, вже існуючі звена цього культурного
ланцюха країв — це англо-саські держави Пів-
нічної Америки: Канада і Зєдинені Держави,
Велика Британія, германські краї Середної
Європи. Звідси аж по Тихий Океан відчиня-
ється поле для діяльності молодих ще куль-
турно й політично славянських народів. Та
поміж ними тільки одні Чехи розуміють своє
завдання й стараються його виконати. Та вони на
жаль нарід невеликий, їх земля малопростірна.
Поляки в двоє менчі числом від Українців, їх
земля малопростірна, їх політична експанзія

на довшу мету неможлива, їх культурна експансія теж без більшої будуччини, бо їх культура збудована й плекана на лад романських культур, не на простолюдді, а понад ним. Москалі пішли за дійсноєвропейською культурою тільки ві внiшностях, вони пішли самотійними шляхами. Ассіміляція азійських народів, обожанне колективу й поборюванне індивідуалізму вповні відчахнули їх культурний шлях від шляхів дійсноєвропейської культури.

Томуто саме перед українським народом лежить велике завдання: Нащипити здорові зразки дійсноєвропейської культури на сутоарійську, дуже надійну дичку української простонародної культури й виростити могутнє дерево-великана нової української культури й зосібна суспільно-політичної думки, дерево, що кидатиме свою благодворну тiнь аж до берегів Індійського і Тихого Океану. Українці дали докази, що вони в хліборобській колонізації не гірші Англьосасів. В нашої ниви є „гону“ не тільки „від Карпатів аж до Дону“, але далеко, далеко більше! Й ратаї ми несогірші!

Та щоби сповнити це величезне завдання, яке природа поставила перед український нарід, мусить він добре походити коло цієї дички, добре добирати зразків, старанно плекати щіпу,

щоби розрослася вона дійсно в дерево-велитня. Чистість раси, евгеніка, культ індивідуалізму, гуманність, найкращі автономістичні й федеративні засновки, вільнодумство, аристократія духа й демократія матерії — оце мусять бути головні основи новоукраїнської національної культури. Починати мусимо від самого початку, від долів; від простолюддя, від него учитись і його вчити. А за органічною працею в цім напрямі, працею овіяною духом модерного націоналізму піде само собою господарське добро, суспільний лад, політична могутність, що побідно остояться проти ворогування хочби й цілого світу!

Зміст.

	Стор.
I. Декілька вступних уваг	5
II. Понятте націоналізму	12
III. Понятте нації	20
IV. Націоналізм а універзалізм	27
V. Націоналізм а тарріторія	41
VI. Націоналізм а раса	55
VII. Історична традиція	81
VIII. Мова й культура	125
XI. Декілька слів на кінець	157
